

aal 1: 50.000

nur gaas

landsche nylen

HUISSEN

122

Historische Kring Bemmell

Kringblad

Jaargang 12, nr 1.
Januari 2002

Straat en Kunstweg

Gewone weg

Dijk

Voetpad

Kerk & Molen

U B B E R G E N

1754-122 AB - B.S - 5 - 4

Historische Kring Bemmelse

ISSN 1384-9271

Uitgave ten behoeve van de leden, jaargang 12 no 1.

Inhoudsopgave:

Woord van de voorzitter	1
Contributie 2002	2
Buiten omloop stellen van oud geld	3
Bierbrouwerij op 'Het Hoog' in Bemmelse	4
Melkrijden met paard en wagen	16
The making of... Monumentenboek Bemmelse	20
Een krantenknipsel (32)	28
Uut de ouwe deus (32) – Het fresco	29
IJscub 'Steeds Voorwaarts' te Bemmelse	30
't Is historisch (9) - Beeldenstorm	35
De mensen van de PTT	36
Excursie naar de hervormde kerk in Elst	38
Oud archiefmateriaal (15)	42
De laatste kans	43
In Bemmelse stond een huis – op het Oude Kerkhof	44
Huize Kamtsjatka	50
Flitsen uit de geschiedenis van Doornik (7)	60
Internetwetenswaardigheden	69
Agenda	69
Boeken	70
Advertenties 1947 en 1948	72
Colofon	

Kopij volgende nummer:

Dit is de tweëndertigste uitgave van het kringblad. Het voornemen bestaat het volgende nummer begin mei 2002 te laten verschijnen. Kopij voor dat nummer is welkom en kan bij de redactieleden of bij het secretariaat worden ingeleverd. Als uiterste datum van inleveren willen wij graag 1 april 2002 aanhouden.

Woord van de voorzitter

In deze tijd sta je altijd even stil bij het afgelopen jaar. Het was voor mij persoonlijk een bewogen jaar. Het auto-ongeval van 30 juni heb ik gelukkig overleefd, maar is mij niet in de koude kleren gaan zitten. Na zo'n moment sta je stil bij wie je bent, wat je doet en nog veel meer. Je probeert met steun van je gezin, familie en enkele goede vrienden de draad weer op te pakken en dat is me, denk ik, redelijk gelukt. Ook de gebeurtenissen van 11 september hebben me flink bezig gehouden. Mijn broer woont in Washington D.C. op een paar kilometer van het Pentagon. De wereld is in het afgelopen jaar voor veel mensen flink op z'n kop gezet. Ik spreek de hoop uit dat we het komend jaar in wat rustiger vaarwater geraken.

De leden van het kringbestuur en de vrijwilligers hebben zich het afgelopen jaar goed ingespannen. Ik wil allen hartelijk danken voor hun inzet. Er zijn drie druk bezochte thema-avonden en een excursie georganiseerd, u ontving drie goed gevulde kringbladen en een groot aantal van u kochten de prachtige jaarkalender. Verder heeft het bestuur een flinke bijdrage geleverd aan het 'Monumentenboek Bemmeler' en waren wij, samen met de andere kringen, te vinden op kasteel 'De Doornenburg' tijdens de Culturele Manifestatie. Vanaf midden november hadden we gedurende drie weken een mini-expositie in Zorgcentrum 'De Gouden Appel'. Ondanks het feit dat wij nog geen eigen huisvesting hebben en daardoor voor veel mensen onzichtbaar zijn, weten velen onze activiteiten te vinden. Waardering komt tot uitdrukking in de ontwikkeling van het ledenbestand. Wij sluiten het jaar opnieuw met groei van het aantal leden af: begin december stond de teller op 352. Inmiddels is het gesprek met het gemeentebestuur over onze wensen voor eigen huisvesting hervat.

Ik blik ook even vooruit. U heeft al aan de omslag gezien dat wij het kringblad een nieuw jasje hebben gegeven. Na twaalf jaar min of meer dezelfde omslag (eerst geel, later zacht groen) vonden we het tijd voor iets anders; daarnaast gaat ons verenigingsorgaan voortaan ook als 'Kringblad' door het leven. Wij zijn benieuwd naar uw reacties.

Het monumentenbeleid heeft in Bemmeler de afgelopen jaren niet hoog op de agenda gestaan evenmin als een actieve monumentencommissie. Maar daar lijkt nu verandering in te komen. Begin december hebben de voorzitters van de verschillende historische kringen en de Stichting Streekmuseum een oriënterend gesprek gehad met verschillende ambtenaren van de gemeente. Onderwerpen van gesprek waren het nieuw vorm te geven integrale monumentenbeleid, het functioneren van de monumentencommissie en de ideeën daarover van de verschillende kringen. In de loop van januari zal één en ander een vervolg krijgen.

Wat ik niet onvermeld kan laten maar wat u inmiddels wellicht ook al heeft gemerkt, is dat de internet-serviceprovider begin november plotseling onze website heeft opgeheven bij het verhuizen naar een andere internet-serviceprovider. Wij waren niet meer in de lucht. Hoe wij nu verder gaan, kunt u verderop in het blad lezen.

Rest mij u veel leesplezier toe te wensen naast fijne dagen en een gezond, cultuurvol en inspirerend 2002.

Marc Kocken

Contributie 2002

Enkele jaren geleden hebben we bij de kring een contributieverhoging doorgevoerd. Dit heeft de gewenste positieve doorwerking gehad op onze exploitatie-uitkomsten. Een verdere contributieverhoging zouden wij op dit moment normaal gesproken dan ook nog niet willen overwegen. Toch gaan de contributiebedragen 2002 wijzigen, namelijk als gevolg van de invoering van de Euro. We willen daarbij graag werken met enigszins afgeronde en dus ook bij contante betaling goed hanteerbare contributiebedragen. Daarbij hebben we de volgende omrekening van cijfers voor ogen:

Soort lid / contributie	Jaar 2001 in f	Omgerekend in €	Jaar 2002 in €
Eerste gezinslid	25,00	11,35	11,50
Tweede en volgende	10,00	4,54	4,50

Op de omstreeks 310 eerste gezinsleden 'verdient' de kring dus € 0,15 ofwel f 0,35 per lid. Op de circa 40 tweede en volgende gezinsleden 'verliezen' we € 0,04 ofwel f 0,10 per lid. Per saldo levert deze omzetting de kring derhalve iets meer dan f 100,00 op. Daar staat overigens tegenover dat de hele omzetting naar Euro's ons wel geld kost, onder meer in verband met het aanschaffen van andere acceptgiro's.

Wij vertrouwen er op dat u met de voorgestelde aanpassing van contributiebedragen akkoord kunt gaan. Wilt u uw contributie 2002 al betalen, dan kunt u de voor u geldende bedragen overschrijven op onze rekening 10.57.26.443 bij de Rabobank Bemmelen. U kunt ook onze acceptgiro afwachten. Daarnaast zullen wij komend voorjaar de mogelijkheden voor de invoering van automatische incasso nagaan.

Het bestuur

Buiten omloop stellen van oud geld

Op zoek naar gegevens over een van mijn familieleden trof ik onder inventarisnummer 348 het 'Publicatieboek beginnende den 01 January 1843 tot en met 1850' aan. Publicatie no 63 trok daarbij mijn aandacht omdat het handelt over het inwisselen van schellingen, enzovoort tegen de ons nu nog bekende munten. In het kader van de komende inwisseling van deze munten tegen de Euro, leek het mij een leuke bijdrage voor deze uitgave van het kringblad. De tekst is hier letterlijk weergegeven.

No 63.

De Burgemeester van Bemmél brengt bij deze ter kennis van de belanghebbenden dat bij besluit van ZM dd 3 Oct. 1848 Staatsblad n. 58, het inwisselen en buiten omloop stellen van oude geldspecien is vastgesteld en dien volgens door den Minister van financiën als daartoe gemagtigd is bepaald

- 1e dat van Maandag den 23 tot en met Zaterdag den 28 October aanstaande, alsmede nog op Maandag en Dinsdag den 30 en 31 dier maand bij de Nederlandsche Bank en bij de betaalmeesters in de arrondissementen, met uitzondering van dien te Amsterdam, op de gewone kantooruren ter inwisseling kunnen worden aangeboden: de oude voor 25 centen koers hebbende Schellingen en Zesthalve en de een vierde Guldens;-*
- 2^e dat de intrekking van voorzeide muntstukken zal plaats hebben tegen nieuwe zilveren munten, -tegen specien volgens de wet van den 28 September 1846 (Staatsb. N. 50) en de daarop gevolgde wetten geslagen,- of ook tegen muntbiljetten van f10= of f5= volgens de wet van den 18 December 1845 (Staatsb no 90) daargesteld.-*
- 3^e Dat bij tijdelijke ongenoegzaamheden der kassen, door de betaalmeester zullen worden afgegeven bewijzen op de Nederlandschebank te Amsterdam, bij vertoon aldaar betaalbaar als bij § 2 vermeld, of bewijzen bij den zelve mede in dier voege betaalbaar, vijf dagen na dato,- en zulks naar keuze door de belanghebbenden bij de afgifte der specien te doen.-*
- 4^e dat de ontvangers der belastingen de inwisselingen zullen bevorderen door overneming tot en met den 30 October aanstaande van de voorgemelde buiten koers gestelde specien tegen andere, zoo veel hunne kassen dit toelaten, en*
- 5^e dat de oude voor 25 Centen koers hebbende Schellingen en Zesthalven en de een vierde guldens met den 29 October aanstaande buiten omloop worden gesteld, en dien tengevolge niet meer in betaling voor de Schatkist zullen worden aangenomen, noch door de ingezetenen zullen behoeven te worden aangenomen*

En opdat niemand hiervan onwetend zij zal deze worden afgekondigd en aangeplakt zoo als gebruikelijk is.

Bemmél den 14 October 1848.

Handtekening onleesbaar

Harrie van Beek

Bierbrouwerij op 'Het Hoog' in Bemmell

'Het Hoog'

Waar de Dorpsstraat in Bemmell uitkomt op de Herckenrathweg, staat een fraai huis, dat 'Het Hoog' heet. Dezelfde naam was ook gekoppeld aan de vroegere buurtschap, die links achter dit huis lag. Het bestond uit een aantal woningen gelegen aan een breed pad, dat naar de Plak leidde. De oude buurtschap is in de laatste dertig jaar uitgegroeid tot een complete woonwijk.

De zuidgevel van het vooroorlogse huis. Deze bekende ansicht werd in 1910 gepost.

'Het Hoog' ontleent zijn naam aan de hoge ligging. Het is een zeer interessant gedeelte van Bemmell, omdat het een geschiedenis heeft van twintig eeuwen. Op deze heuvel woonden namelijk rond het begin van onze jaartelling al mensen. Sporen van hun aanwezigheid werden aangetroffen in de omgeving van het huis 'Het Hoog'. Bodenvondsten uit de vroege en late middeleeuwen wijzen er op, dat deze heuvel ook in die tijd werd bewoond.

Het is trouwens heel begrijpelijk dat 'Het Hoog' als woonplaats werd gekozen; het terrein lag hoog en was dus beschermd tegen de aanvankelijk onbedijkte rivieren en bovendien lag het betrekkelijk dicht bij een Waalarm, die rijk was aan vis en die ook dienst deed als waterweg. Het kasteel 'De Poll' lag vlak bij deze woonheuvel, op de plaats van het voormalige bejaardentehuis Liduina. De familie Van Bronkhorst, die het kasteel tijdens de 17^e en de 18^e eeuw bewoonde, bezat veel landgoederen en huizen in Bemmell, onder andere 'Het

Hoog', bestaande uit een woonhuis en een brouwerij. Vermoedelijk was dit de enige brouwerij van Bommel en waren de mensen van het dorp verplicht van deze brouwerij gebruik te maken. Het bierverbruik was in die tijd erg hoog, omdat de kwaliteit van het water nogal te wensen overliet.

In 1725 verkocht Heilwig van Bronkhorst 'Het Hoog' aan de vroegere pachter ervan: Hendrik Herberts. Negen jaar later werd het verkocht aan Hendrik van Krugten die het brouwersvak van Herberts had geleerd. Zijn zoon Jan van Krugten zou het Bommelse bier beroemd maken. De brouwerij, die was ondergebracht in het woonhuis 'Het Hoog', werd uitgebreid met een grote brouwschuur. Een tweede schuur werd later aan het bedrijf toegevoegd. In de sluitsteen boven de achterdeuren van de brouwschuur, die er tot in de jaren zeventig heeft gestaan, waren de initialen te zien van deze bekende Bommelse brouwer: J.V.K. 1783.

In de sluitsteen zijn de initialen van de brouwer JVK en het jaartal 1783 te zien.

De brouwschuur bij 'Het Hoog' was een van de mooiste originele gebouwen van Bommel. Hij had een mooie voorgevel en een geheel oorspronkelijke dakconstructie. En terwijl men in Bommel nog probeerde om dit gebouw op de monumentenlijst te krijgen, brandde het plotseling af. Vanwege de nieuwbouwplannen in de omgeving, is daarna herbouw niet meer overwogen.

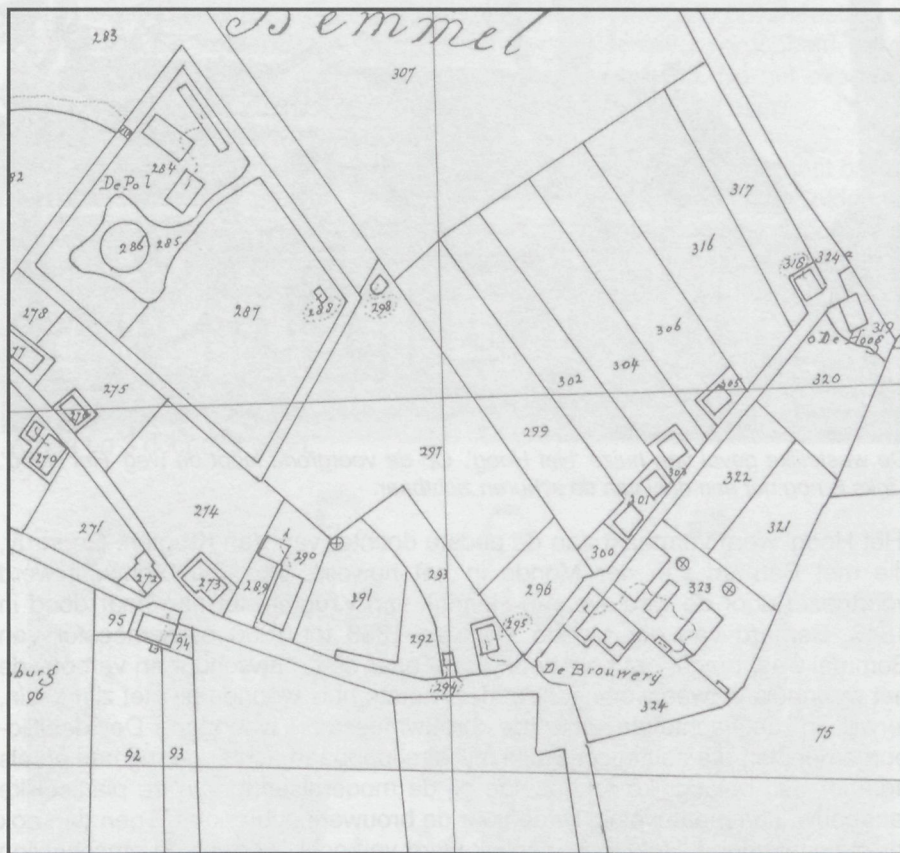

De brouwschuur bij 'Het Hoog' in 1970 met de eerder getoonde deur in de voorgevel.

Het Bemmelse bier was zo goed van kwaliteit, dat de grote steden in het westen van Nederland hier hun bestellingen deden. Van der Aa spreekt in zijn Aardrijkskundig Woordenboek van *"eene bloeiende brouwerij, waarvan het voortreffelijke bier van hier tot ver in de omtrek geleverd wordt."*

Uit het huwelijk van Jan van Krugten en Geertruy Janssen werd Hendrik van Krugten geboren. Hendrik bekwaamde zich in het brouwersvak en nam later het bedrijf over. Met hem zou het Bemmelse brouwersgeslacht Van Krugten uitsterven. De weduwe van Hendrik van Krugten, Maria Boerakker, bezat in 1832 diverse huizen en landerijen met een totale oppervlakte van ruim 114 hectare. In die tijd werd belasting geheven op basis van aan gebouwen toegewezen belastbaar inkomen. Dit belastbaar inkomen is een goede graadmeter voor de waarde van het bezit. Het huis 'Het Hoog' (f 135) en de daarbij behorende brouwerij (f 220) werden samen aangeslagen voor een belastbaar inkomen van f 355. Dat was maar een fractie (f 5) minder dan het hoogst aangeslagen object, te weten het kasteel 'De Plak'. Dit betekent tevens, dat aan de gebouwen van 'Het Hoog' in fiscaal opzicht een hogere waarde werd toegekend dan aan kastelen zoals 'De Poll' en 'De Kinkelenburg' (elk f 270), 'Brugdijk' (f 180) of 't Huis Bommel' (f 120). Bij de bepaling van de belastbare inkomens zijn de overige huizen van de weduwe Van Krugten dan nog buiten beschouwing gebleven.

De grote bezittingen in grond, waaraan dus geen belastbaar inkomen is gekoppeld, lijken er op te duiden, dat de familie Van Krugten ook het agrarisch bedrijf met veel succes uitoefende.

Uit de Kadastrale Atlas van 1832 komt dit detail van het gebied. Met het kadastrale nummer 324 is het perceel met opstal aangeduid dat later bekend is geworden als huis 'Het Hoog'. Als omschrijving staat hier nog 'De Brouwerij' vermeld. Kadastraal perceel 323 bevat drie schuren, waaronder de brouwerij, en verder nog twee hooibergen. Van links komt de Dorpsstraat, die bij 'Het Hoog' afbuigt naar beneden. Langs de percelen 324, 323, 322 en 320 loopt schuin omhoog de weg 'Het Hoog'. De meeste percelen langs deze weg zijn eigendom van Van Krugten. Verder staan er de woningen van Hendrik van Welij (301), Jan Goris (303) en Antoon Goris (305). Deze drie hebben achter hun huis langgerechte percelen tabaksland. Aan het noordeinde van de weg heeft tabaksplanter Jan Derksen diverse bezittingen (percelen 316 t/m 320). Zijn bezit wordt hier 'De Hoog' genoemd. Bij het huis van Jan Derksen maakt de weg een bocht naar links. Als perceel 324a (eigendom van Van Krugten) loopt de weg hier vervolgens richting de Plak. Deze situatie bestaat nu nog: het pad is de Hoogselaan. Overigens bezat Van Krugten veel meer dan de hier genoemde percelen nabij 'Het Hoog'.

Van der Monde wordt eigenaar

De westelijke gevel van huize 'Het Hoog'. Op de voorgrond loopt de weg 'Het Hoog'. Links is nog net een deel van de schuren zichtbaar.

'Het Hoog' werd vermaakt aan de oudste dochter van Van Krugten, Geertruy, die met Bernard van der Monde in het huwelijk trad. De brouwerij werd voortgezet door de weduwe van Hendrik van Krugten, tot aan haar dood in 1843. Bernard van der Monde, die van 1838 tot 1860 burgemeester van Bommel was, bracht het hele bedrijf over naar de brouwschuur en verbouwde het woonhuis in twee woningen. In het voorste huis woonde hij met zijn gezin, terwijl in het achterste huis de brouwmeesters woonden. De deeltijd-burgemeester, die een succesvolle militaire loopbaan achter de rug had en als agrariër een belangrijke rol speelde bij de modernisering van de plaatselijke landbouw, kon maar weinig liefde voor de brouwerij opbrengen. Toen dan ook jaren na zijn dood 'Het Hoog' publiek werd verkocht, werd bij de omschrijving van de goederen de brouwerij niet meer genoemd. Aan het eeuwenoude bedrijf was omstreeks 1850 een min of meer roemloos einde gekomen.

Het verdwijnen van de brouwerij hield zeker verband met de voorkeur van Van der Monde voor landbouw, maar paste wel binnen een algemene tendens. In onderstaande tabel is het verloop van het aantal bierbrouwerijen in Nederland en Gelderland weergegeven in de periode 1819 tot en met 1913.

Bierbrouwerijen in Nederland (inclusief Gelderland) en in Gelderland

Jaar:	1819	1858	1874	1885	1890	1895	1900	1905	1909	1913
Nederland	678	466	489	530	543	507	503	471	444	439
Gelderland	92	23	21	38	37	30	28	26	24	22

Bron: Het Bierboek; drs. J.F.L.M. Cornelissen, p. 169.

De familie Rijssenbeek

'Het Hoog' werd in 1869 aan G. Rijssenbeek verkocht voor f 24.561. De heer Rijssenbeek was een ondernemend man en hij besloot de brouwerij weer nieuw leven in te blazen. Opnieuw verschenen deskundige brouwmeesters op 'Het Hoog'. De kelderruimte onder de brouwschuur werd verdubbeld en de vaten bier vonden weer gretig aftrek in de verre omgeving. Na het overlijden van G. Rijssenbeek in 1883 nam zijn zoon Cornelis het bedrijf over.

Cornelis Rijssenbeek ging zich toeleggen op de tabaksteelt. Daarnaast had hij nog land te bewerken en vee te verzorgen, terwijl zijn vrouw, Maria Boldrik, de winkel in koloniale waren bediende, die eveneens op 'Het Hoog' was gevestigd. De brouwerij ging nu zijn definitieve einde tegemoet. De laatste brouwmeester Gradus Wiegman woonde op 'Het Hoog' tot de opheffing in 1890.

Cornelis Rijssenbeek, wiens eerste echtgenote in 1873 was gestorven, hertrouwde met Johanna Pauwen uit Pannerden. Uit dit huwelijk kwamen 3 zonen en 3 dochters voort.

Van links naar rechts: Anna, Herman, Gerard, Ada, vader Cornelis, moeder Johanna, Maria en Piet Rijssenbeek. Foto van omstreeks 1905.

Anna Rijssenbeek zou later in het huwelijk treden met de bekende dokter Poell. Eén van de dochters uit dit gezin, ons kringlid mevrouw Schouten-Poell

uit Nijmegen, bracht als kind veel tijd door bij haar grootouders op 'Het Hoog'. Vanuit haar kinderjaren herinnert zij zich geen zaken meer die nog verband hielden met de brouwerijactiviteiten die daar vroeger hebben plaatsgevonden. Wel weet zij zich te herinneren dat een deel van het huis door de bewoners 'het winkeltje' werd genoemd.

Cornelis Rijssenbeek was ook in de Bemmelse politiek een bekende naam. Nadat hij eerder al een tijd als raadslid actief was geweest ging hij op 3 september 1905 aan de slag als wethouder. En toen Willem van der Monde op 1 juni 1907 na 47 jaar burgemeesterschap in Bemmel met pensioen ging,

was Rijssenbeek tot het aantreden van burgemeester K.A.M. Ridder De van der Schueren op 11 juli 1907 zelfs tijdelijk burgemeester. Weer zat er dus een burgemeester op 'Het Hoog' al was het deze keer maar van korte duur. Cornelis Rijssenbeek overleed in 1922. Zijn zoon Gerard was in de jaren dertig ook als raadslid actief. Beide 'Rijssenbeken' speelden dus een toonaangevende rol in de Bemmelse politiek. Gerard trad niet alleen in de politieke voetsporen van zijn vader, maar nam ook diens bedrijf over.

Gerard Rijssenbeek (1883-1960), wiens naam in verband met zijn inzet voor de Bemmelse gemeenschap aan een straat verbonden is.

Een van de weilanden behorende bij 'Het Hoog' werd vanaf de twintiger jaren als evenemententerrein gebruikt bij feestelijke gelegenheden, zoals de viering van Koninginnedag. Dit terrein was gelegen in de hoek van wat toen nog Dorpsstraat heette en nu een doodlopende parallelweg is langs de Herckenrathweg en de Karstraat. Dit terrein werd ook als voetbalveld gebruikt.

Na de laatste wereldoorlog was er van 'Het Hoog' niet veel meer over. Het gebouw van 1783 waarin vroeger de brouwerij was gevestigd, was slechts licht beschadigd en kon worden hersteld.

'Het Hoog' zoals het er in 1945, gezien vanuit het zuid-oosten, uitzag.

De boerderij bleef na de oorlog aanvankelijk nog in stand. Gerard Rijssenbeek en zijn vrouw betrokken een modern 'Het Hoog', dat in de plaats was gekomen van het ooit zo fraaie herenhuis. Na het overlijden van Gerard Rijssenbeek in 1960 bleef zijn vrouw nog enkele jaren op 'Het Hoog' wonen. Auke Rijssenbeek, een neef van Gerard, was inmiddels verantwoordelijk geworden voor het boerderijgedeelte.

Het nieuwe huis 'Het Hoog' in de vijftiger jaren. Foto: ansichtencollectie A. Rensen.

Tegen het midden van de jaren zestig kwam echter onder druk van de uitbreidingsplannen een einde aan het boerenbedrijf op deze plaats. Honderden jaren lang waren de hoofdbewoners van 'Het Hoog' brouwer, burgemeester of boer, of combinaties daarvan geweest. Niet zo verwonderlijk eigenlijk dat na het vertrek van mevrouw Rijssenbeek het huis vervolgens vanaf 1965 weer geruime tijd de ambtswoning van de burgemeester was, in dit geval van jonkheer E. van Nispen tot Pannerden. 'Het Hoog' had immers een naam hoog te houden.

Tot zover de wederwaardigheden van de 'Het Hoog', waarbij op een aantal plaatsen wat dieper is ingegaan op het brouwerijverleden daarvan. Het vervolg van deze bijdrage is een korte meer algemene beschouwing van de geschiedenis van het bierbrouwen en de belangrijkste ontwikkelingen die zich daarbij voordeden. Daarbij zal zichtbaar worden gemaakt hoe sommige van de hierboven beschreven specifieke ontwikkelingen rond het bierbrouwen op 'Het Hoog' in Bemmel passen in de ontwikkelingen rond het brouwen van bier in algemene zin.

Bier, gedronken als water

In de middeleeuwen dronk iedereen bier, zowel mannen, vrouwen als kinderen. Water en melk waren vaak verdacht van kwaliteit. Voor bier gold dat niet, omdat het vloeibare bestanddeel daarvan gekookt was. De houdbaarheid was nog zeer beperkt. Maar zelfs enigszins verzuurd was het tevoren gegiste bier niet schadelijk voor de gezondheid, zolang het maar geen schimmels bevatte. Omdat wijn duur was, had bier min of meer een monopoliepositie. Vlees en vis werden in vroeger tijden omwille van de houdbaarheid sterk gezouten. Het eten daarvan droeg bij aan een overvloedige bierconsumptie. Er waren weinig verschillen in smaak tussen diverse biersoorten; het was vooral belangrijk dat het bier goedkoop was. Wij zouden het middeleeuwse bier waarschijnlijk als kwalitatief slecht, troebel en bitter opzij schuiven.

De belangrijkste bewerkingen voor het brouwen van bier

De bereiding van bier is globaal in drie stappen onder te verdelen: het mouten, het brouwen en het gisten. Dat proces wordt hieronder op hoofdlijnen uiteengezet, waarbij moet worden aangegeven dat in de praktijk op sommige onderdelen uiteenlopende varianten worden toegepast. Wij gaan daar omwille van de leesbaarheid niet te diep op in. Om het brouwproces goed te kunnen begrijpen, is het voorts noodzakelijk te weten welke de bestanddelen zijn van een gerstkorrel en wat er gebeurt bij het ontkiemen daarvan.

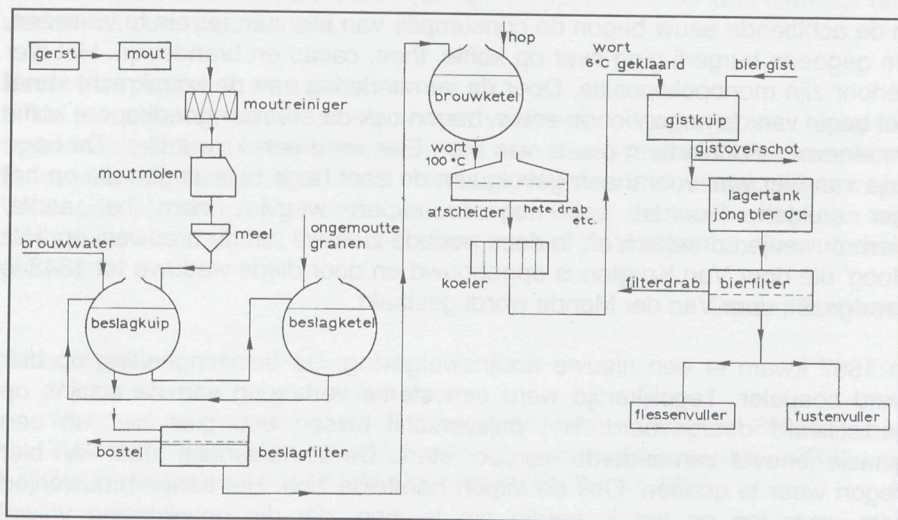
Een gerstkorrel bestaat voor ongeveer 70% uit een meellichaam. De rest wordt voornamelijk gevormd door het vruchtbeginsel, de bladkiem en de wortelkiem. In de natuur kan het kiempje van de gerstkorrel zich ontwikkelen ten koste van de in het meellichaam aanwezige verbindingen, vooral zetmeel en eiwitten. Het meellichaam fungeert als reservoir, waaruit het kiempje zijn voedingstoffen kan putten. Dat kan pas, nadat bij het kiemen enzymen zijn ontstaan die het in principe onoplosbare zetmeel en de eiwitten uit het meellichaam afbreken. Met die door de werking van enzymen ontstane, in water oplosbare verbindingen kan het kiempje nieuwe cellen opbouwen en gaan groeien.

Een belangrijk onderdeel van het hedendaagse brouwen is het laten ontkiemen van gerst in water in zogenaamde weekbakken. Dit is de eerste stap van het zogenaamde mouten. In feite wordt daarmee het hierboven aangeduide proces van vorming van enzymen kunstmatig op gang gebracht. Het is nu echter anders dan in de natuur niet de bedoeling de gerstkorrel tot volle groei te brengen. Zodra de enzymen optimaal ontwikkeld zijn, wordt de groei van de kiemen afgebroken. Dat gebeurt op een moment dat de kiempjes nog maar weinig van de opgeloste zetmeel en eiwitten uit het meellichaam hebben 'verbruikt'.

De ontkiemde gerst, die ook wel groenmout wordt genoemd, wordt om het groeiproces van de kiemen te stoppen geëest, hetgeen niets anders inhoudt dan het drogen of roosteren daarvan. De gekiemde en geëeste gerst heet mout. Hoe langer het eesten heeft geduurd, des te donkerder is het mout. Het mout wordt vervolgens gemalen. Daarna wordt het met water tot een beslag gemaakt. In het beslag zijn de tijdens het mouten gevormde enzymen nog steeds werkzaam bij het omzetten van zetmeel in moutsuiker en het afbreken van eiwitten. Het moutbeslag wordt vervolgens gefilterd, waarbij de vloeibare bestanddelen (wort) gescheiden worden van de vaste bestanddelen (bostel). Deze bostel is een afvalproduct.

Nu begint het eigenlijke brouwen: het wort wordt daarbij met hop gekookt in een brouwketel. De onopgeloste bestanddelen van de hop en de kookdrab moeten hierna worden verwijderd uit het gehopte wort. Na het afkoelen van het gehopte wort wordt zuivere gist van een vorig brouwsel toegevoegd. Dan begint het gisten, hetgeen in kuipen of gistvaten gebeurt. Bij het gisten worden de moutsuikers omgezet in alcohol en koolzuur. Na de hoofdgisting vindt een nagisting plaats in lagertanks, waarin het bier nog enkele maanden verblijft tot het rijp is voor consumptie. Als laatste stap wordt met behulp van bierfilters het filterdrab, bestaande uit gistkiemen etc. verwijderd. Dan ontstaat de heldere vloeistof bier, die kan worden gebotteld met een flessenvuller of die met behulp van een fustenvuller in vaten kan worden opgeslagen.

De hierboven gegeven beschrijving is in onderstaand schema weergegeven.

Schematische voorstelling van het brouwproces naar Het Bierboek door drs J.F.L.M. Cornelissen, pag. 122.

Belangrijke ontwikkelingen in het proces van bierbereiding

De Germanen gebruikten nog geen mout, maar pletten gerst- en haverkorrels. Ze voegden er water bij, spuwden er nog eens in ter bevordering van de gisting en lieten het gistingsproces verder over aan de natuur. De vloeistof werd in kuipen of kruiken weggezet totdat het voldoende gegist was. Voor de smaak werden jeneverbes, gagel, kummel, anijs en eikebast toegevoegd. Bij de Germanen was het bierbrouwen een aangelegenheid voor huisvrouwen.

In de middeleeuwen ontstonden naast de huisbrouwerij voor het eerst koopbrouwerijen. Er waren toen personen die zich voor hun beroep met het brouwen van bier gingen bezighouden. Ook sommige kloosters gingen dat doen. Door de ontwikkeling naar koopbrouwerij kwam er meer hygiëne in het proces en ontstond er meer lijn in het gebruik van kruiden, zoals gruit en later hop. In de veertiende eeuw nam het brouwen van bier een grote vlucht en er kwam zelfs export op gang. De productie van gruit en hop werd aan rechten gebonden; dit was een eerste indirecte vorm van accijns op bier. Naderhand werd het voor brouwers verplicht zich aan te sluiten bij brouwersgilden. Deze zagen toe op de kwaliteit en zorgden voor de heffing van accijns op het geproduceerde bier.

In de zestiende en zeventiende eeuw werd het bestaande bierbrouwproces verder vervolmaakt. Het eesten gebeurde op een meer verantwoorde manier, waardoor het brandgevaar op dit onderdeel werd teruggebracht. Ook het affilteren werd verbeterd, waardoor de helderheid toenam.

In de achttiende eeuw begon de consumptie van bier aan terrein te verliezen. De gegoede burgerij ging over op koffie, thee, cacao en brandewijn. Het bier verloor zijn monopoliepositie. Door de vermindering van de koopkracht vanaf het begin van de negentiende eeuw, begon ook de arbeider goedkopere koffie en jenever te drinken, in plaats van bier. Bier werd een luxe-artikel. De hoge prijs van bier was vooral een gevolg van de zeer hoge belastingen die op het bier drukten. Doordat ook nog de export wegviel, nam het aantal bierbrouwerijen drastisch af. In deze periode zien we dat de brouwerij op 'Het Hoog' die door Van Krugten is opgebouwd en door diens weduwe tot 1843 is voortgezet, door Van der Monde wordt gestaakt.

In 1867 kwam er een nieuwe accijnswetgeving. De belastingheffing op bier werd soepeler. Tegelijkertijd werd een sterke verhoging van de accijns op gedistilleerd doorgevoerd. Het prijsverschil tussen een glas bier en een glaasje jenever verminderde hierdoor sterk. De binnenlandse afzet van bier begon weer te groeien. Ook de export herstelde zich. Het aantal brouwerijen nam weer toe en het is aardig om te zien, dat die ontwikkeling vrijwel samenvalt met het opnieuw opstarten van de brouwerijactiviteiten op 'Het Hoog' door G. Rijssenbeek in 1869.

Aan het eind van de negentiende eeuw nam het aantal brouwerijen weer af, voornamelijk als gevolg van het streven naar schaalvergroting. De productie van bier in Nederland was na 1870 geleidelijk aan een industrieel proces geworden. Ook deze ontwikkeling zien we in Bemmeler terug, waar omstreeks 1890 een einde komt aan het brouwen van bier op 'Het Hoog'.

Van een ambachtelijk naar een industrieel proces

De ontdekking van de suikermeter en de introductie van de thermometer droegen vanaf het einde van de achttiende eeuw bij aan de inzichten in de chemische kanten van de bierbereiding. Niet lang daarna deden zich diverse technologische ontwikkelingen voor, die (ook) voor de bierbrouwerij relevant waren. Het ging hierbij om uitvindingen zoals de stoommachine en de ontwikkeling van mechanische beslagharken, pneumatische mouterij, pompen en kookapparaten en koelapparatuur. Deze uitvindingen hebben in zeer belangrijke mate bijgedragen aan het beheersbaar maken van het natuurlijke, maar niet te voorspellen proces van bierbrouwen zoals de Germanen dat ooit toepasten en dat in de daarop volgende eeuwen steeds slechts met kleine stapjes was verbeterd.

Doordat de uitkomsten van het bereidingsproces beter voorspelbaar werden, kon de kwaliteit en de houdbaarheid van het bier nu ineens drastisch worden verbeterd. De noodzakelijke toepassing van nieuwe technologie maakte dat het brouwen zich vervolgens in snel tempo ontwikkelde van een ambachtelijk, kleinschalig niveau naar een meer grootschalige industriële activiteit met grote investeringen. Voor kleine brouwerijen als die op 'Het Hoog' was hierdoor dus uiteindelijk geen plaats meer.

Het brouwproces in straatnamen

In de straatnamen op het Hoog komen veel termen en begrippen terug die verbonden zijn met het bierbrouwen. We noemen Bottelhoek, Brouwerslaan, Brouwketel, Eest, Gersthof, Gruit, Hoplaan, Kuiplaan, Moutlaan, Rijplaan en Verlengde Moutlaan. Met deze straatnamen wordt de herinnering aan het bierbrouwen in Bemmeler, ruim een eeuw na het beëindigen daarvan, levend gehouden.

Gerard Sommers

Geraadpleegde literatuur:

- *Notities over 'Het Hoog'* door Ton Bredie;
- *'Motor van het Dorpsleven'* door Ferdinand van Hemmen (Bemmel, 2000);
- *'Kadastrale Atlas Gelderland 1832, onderdeel Bemmel/Ressen'* (Velp, 2000);
- *'Het Bierboek'* van drs. J.F.L.M. Cornelissen (Eindhoven, 1983).

Bij het artikel werd gebruik gemaakt van diverse foto's uit de collecties van de kring, mevr. Schouten-Poell, mevr. M. Janssen-van Gelder en de heer A. Rensen.

Melkrijden met paard en wagen

In de periode voor en na de Tweede Wereldoorlog waren er in onze streek heel veel kleine en grote boerenbedrijven waar koeien werden gehouden. De melk van deze dieren moest dagelijks worden afgeleverd bij de melkfabriek. Gekoeld bewaren kon toen nog niet. Afhankelijk van het aantal stuks melkvee werden elke ochtend een of meerdere melkbussen per bedrijf, in grootte variërend van 15 tot 40 liter, aan de weg gezet. De meest gangbare maat was 30 liter. Heel vroeger waren er ook nog van 20 liter. De melkbussen werden door zogenaamde melkrijders geladen en naar de fabriek vervoerd. Nadat ze daar waren geleegd, werden ze dezelfde ochtend mee teruggenomen en weer bij de betreffende boerenbedrijven afgeleverd.

Mijn vader Derk Derksen had vanaf 1920 een zogenaamde melkrit in delen van Elst, Ressen en Bemmelen. Ook oom Kees en oom Hendrik waren melkrijder. De route van een melkrit kon jaarlijks wisselen. Want ieder jaar opnieuw werden deze melkritten door de melkfabriek Melkerij Lent na een inschrijvingsronde aanbesteed. Voor en na de oorlog was de vergoeding een bedrag per gereden liter. Tijdens de oorlogsjaren was het een bedrag per rit. Wij vonden thuis de overeengekomen vergoedingen best heel redelijk.

Tot 1933 maakte mijn vader gebruik van paard en wagen. De bussen werden daarop in twee lagen geladen. In de twintiger jaren is hij eens met paard en wagen op de foto gezet op de Voerweg in Nijmegen. Die foto ziet u hierboven.

In grote lijnen omvatte de route van mijn vader het gebied Merm, waar onder meer Sanders en Peters zaten, vervolgens verschillende adressen aan de Wolfhoeksestraat, dan de kern van Ressen, waar naast veel kleine melkveehouders ook enkele hele grote zaten, en dan nog een stukje Lent. Je haalde bijna huis aan huis melk op. Ieder adres had zijn eigen bussen, herkenbaar aan een koperen nummer dat op de bussen was gesoldeerd. De bussen werden gekocht bij de melkfabriek. Als melkrijder kende je de nummers uit je hoofd. Zo had bakker Van Setten aan de Hoeksehofstraat nummer 485 en Van de Pol op de grote boerderij 'Hoeksenhof' nummer 1043.

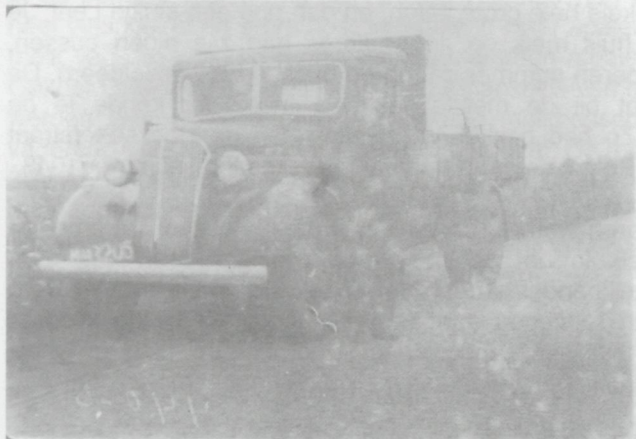
Ieder dorp had in die jaren wel een melkrijder. Vanuit Ressen, Bommel en Haalderen ging de melk in het begin van de twintiger jaren nog naar Wildenbeest, die een melkhandel had bij 'Het Witte Huis' in Lent. Later werd het Melkerij Lent, die in Nijmegen aan de Van Gentstraat bij de Wedren gevestigd was. Vanuit Huissen, Angeren en Doornenburg ging de melk meestal naar de Camiz in Arnhem. Gendtse melk ging naar beide steden.

Voor het trekken van de kar maakten we thuis gebruik van maar één paard. Zo'n dier werd vaak meerdere jaren achter elkaar gebruikt en kende de route na een tijdje precies. Hij wist waar hij moest stoppen. En soms leek het wel of hij kon tellen en luisterde hoeveel bussen er geladen werden. Want vaak begon hij alweer te lopen als je net de laatste bus op de wagen had gezet. Bij het veer over de Waal werden de wagens op de veerstoep in de rij gezet. De paarden wachtten dan rustig tot de pont er was en hun voerlui, die ondertussen weer wat hadden bijgepraat, hen weer kwamen opzoeken.

Hiernaast zien we Stimpke, een ietwat zenuwachtig, bruin paard met een grijze neus. Hij was klein maar sterk, met de kenmerken van een Bels paard. Bernard Teunissen uit de Groenestraat loopt er hier mee door de Bouwlustlaan. Teunissen werkte in het begin van de dertiger jaren een tijdje voor mijn vader, nadat die op een dag van de wagen was gevallen. Mijn vader komt er achteraan gelopen. Op de achtergrond is nog iets van boerderij 'Bouwlust' te zien.

In de tijd dat de melk met paard en wagen werd vervoerd, werd alleen aan het begin van de dag gereden. Vanaf het moment dat van auto's gebruik werd gemaakt, werden het een ochtend- en een avondrit. Mijn oom Hendrik was de

eerste melkrijder die hier in de buurt met een auto reed. Dat was omstreeks 1930. Hij deed dat samen met Gerrit Lamers, een neef.

Mijn vader en oom Kees maakten vanaf 1933 gebruik van een auto. Hiernaast zien we de Chevrolet die ze reden.

De melkrijders zorgden niet alleen voor het vervoer van de melk. Ze hielpen ook met het zorgvuldig afleveren daarvan op de fabriek, zodat iedereen die melk leverde daar ook uiteindelijk het juiste bedrag voor betaald kreeg.

Bij de fabriek waren twee losplaatsen. Daar werd de melk van iedere boer apart, herkenbaar aan de nummers op de bussen, door de melkrijder in een bascule omgegooid. Er stond een medewerker van Melkerij Lent bij, een zogenaamde melkmeter, die vaststelde wat de hoeveelheid was. Een andere medewerker, meestal een meisje, nam dan enkele monsters voor het vaststellen van de kwaliteit en het vetgehalte. Nadat ze waren leeggegoten werden de bussen op de kop op een zogenaamde bussenwasser gezet. Hier werden ze met stoom en water schoongespoeld. Voor het afhandelen op de fabriek van een wagen met gemiddeld 25 tot 30 bussen was je per rit minstens een uur kwijt.

Als je dat door de betreffende boer was gevraagd, dan nam je ook nog bestellingen mee terug van de melkfabriek. Het kon gaan om ondermelk, waarmee kalveren en biggen werden gevoerd. Maar het kon ook 5 of 10 liter consumptiekarnemelk zijn. En eventueel nam je ook boter mee. Het een en ander vergde wel een behoorlijke administratie, vooral ook wanneer er bonnen moesten worden ingeleverd.

Onze melkrit begon om ongeveer 7 uur 's-ochtends. Op de eerste adressen moest je soms wel eens even wachten. Kleine veeboeren die wat verder in het achterland zaten, zoals bijvoorbeeld Eikhoudt aan de Postweg, vervoerden hun melk zelf naar de weg, in dit voorbeeld de Ressensestraat.

Men zorgde er voor dat de bussen, die men bij de fabriek had moeten aanschaffen, er netjes uitzagen. Onderling maakte men er soms een sport van om de bussen het hardst te laten glimmen. Daarvoor werd dan een natte lap met zand gebruikt. Later mocht dat niet meer omdat er kennelijk verkeerde stoffen bij vrijkwamen.

Nadat we in de periode 1933 tot in de herfst van 1940 met de auto hadden gereden, moesten we in de oorlogsjaren weer overschakelen op paard en wagen. Omstreeks 1943 maakte ik op de Hoeksehofstraat deze foto. Hierop staan oom Frans met pet, tante Hentje, nauwelijks zichtbaar is vader, die het paard vasthoudt, dan tussen het paard en de wagen Gilles Hendriks en op de wagen mijn nicht Fietje Vennink. De wagen was gemaakt door Gilles Hendriks, een bekende figuur in Ressen en een hele goede timmerman.

Het paard op deze foto noemden we Harrie. Dit paard trok in de oorlogsjaren onze kar. Ik reed nog melk, totdat ik echt gedwongen werd onder te duiken. Ik was al eens een keer onder begeleiding van een Duits escorte over de brug gekomen, nadat Harrie bij de melkfabriek op hol was geslagen. Korte tijd later werd ik ook nog tijdens een rit aangehouden met valse papieren. Nadat ik toen met hulp van een bevriende Duitser was vrijgekomen, stopte ik direct met rijden. Mijn vader en oom Kees reden in die tijd weer apart hun melkritten.

In de oorlogsjaren waren de boeren verplicht alle geproduceerde melk aan de fabriek te leveren. Dan moest je als melkrijder zo af en toe meehelpen de bezetter een rad voor ogen te draaien. Je gaf dan aan de administratie door

dat je een bus melk van de wagen had laten vallen. In werkelijkheid werd de betreffende melk dan stiekem door de boer gebruikt om kaas of boter van te maken.

Na de bevrijding kwam ik in 1946 weer in het melkrijden terecht. Het rijden met paard en wagen was toen definitief verleden tijd geworden. Van 1946 tot en met 1963 reed ik nog dagelijks met de auto mijn rit. Deze vaste routine van melkrijden is verdwenen met de komst van koeltanks op de boerderijen en tankwagens voor het vervoer, die nog maar eens in de zoveel tijd de grote melkveehouders bezoeken. En het zijn ook nog maar een paar adressen die ze nu in onze streek moeten bedienen, want alle kleine melkveehouders zijn van lieverlee gestopt.

De melkbussen hebben sindsdien een andere bestemming gekregen. Bij mijn huis aan de Vossenpels staat nog een geschilderd exemplaar het erf rond het huis op te sieren. De betreffende bus hoort bij dit huis; ik weet het, want ik heb de bus met dit nummer hier jarenlang dagelijks geladen. Lang voordat ik hier kwam wonen.

Hennie Derksen

The making of... 'Monumentenboek Bemmél'

Met het onlangs uitgebrachte 'Monumentenboek Bemmél - Verhalen in steen' heeft de Stichting Streekmuseum Over Betuwe een fraai stukje streek-geschiedenis op schrift weten te zetten. In dit artikel geven de auteurs van het boek in enkele anekdotes aan met wat voor problemen zij te maken kregen bij het schrijven van de teksten.

Het schrijven van een boek is een enorme klus en je komt altijd onverwachte dingen tegen. Toen wij de opdracht kregen, waren de randvoorwaarden duidelijk: het boek moest gaan over de monumenten van de voormalige gemeente Bemmél. Het moest geen technische beschrijving worden over 'zesruits-vensters' en 'wolfseinden', maar de verhalen moesten gaan over mensen. Een soort 'kleine geschiedenis' dus en dat is toch vrij bijzonder. Uitgangspunt was de gemeentelijke monumentenlijst, in combinatie met enkele rijksmonumenten. Samen zo'n 100 bouwsels. Over die gemeentelijke monumentenlijst bleek al snel het nodige te doen. Hij is opgesteld naar aanleiding van een inventarisatie van het Gelders Genootschap, begin jaren negentig. Sindsdien is hij niet meer bijgewerkt. Pogingen om een 'actuele' lijst te verkrijgen bij de gemeente mislukten. We zijn van hot naar haar verwezen in de door fusieperikelen geteisterde ambtenarij. Niemand leek het aandachtsveld 'monumenten' onder zich te hebben. Het stond ook nergens in

de computer. En de monumentencommissie, toch tamelijk essentieel met zoveel monumenten op je grondgebied, is voor zover wij weten nooit bijeengekomen.

Uiteindelijk kregen we een kopietje toegestuurd van de lijst die we al hadden - inderdaad, de lijst van begin jaren negentig. Later moesten we van één der monumenteigenaren vernemen, dat zijn pand inmiddels van de lijst was afgehaald. Hij had met succes de monumentale status aangevochten. Maar kennelijk was dat nog niet bij de gemeente doorgedrongen.

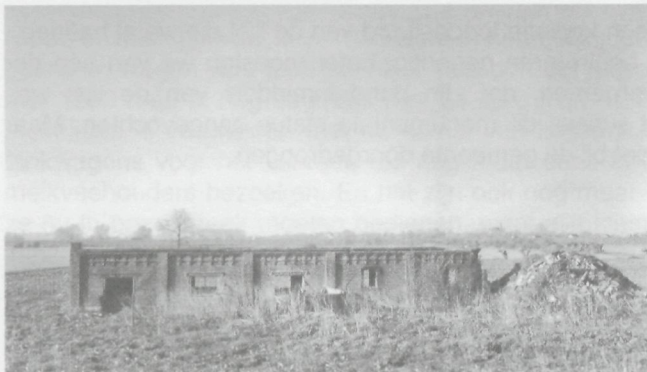
Monumentenlijst

Om een goed beeld van alle monumenten te krijgen, maakten we per auto een inventarisatieronde door de hele gemeente. Over de meeste monumenten was geen discussie, maar bij een aantal hebben we toch even onze wenkbrauwen gefronst. Zoals bijvoorbeeld bij 'Veldzicht' aan de Groenestraat. Zeker zal dit eens een mooie fruittelersboerderij zijn geweest, maar het is overduidelijk dat er de laatste jaren helemaal niets meer aan het onderhoud is gedaan. En dan blijft ook van een mooi huis maar weinig over.

Het tegenovergestelde kwam ook voor. Tijdens onze ronde bleken door ons veronderstelde monumenten niet op de lijst te staan. Zoals bijvoorbeeld het voormalige café 'De Roos' aan het Oude Kerkhof. Prachtig opgeknapt door de huidige bewoners, maar kennelijk niet gehonoreerd. Ook de katholieke kerk van Bemmelt is naar onze smaak markant genoeg, alsmede een boerderij aan de Plak (de eerste aan de overkant van het viaduct, met het bouwjaar in de dakpannen). En ook de kazematten op de Houtakker, als overblijfselen uit de Tweede Wereldoorlog, zou je genoeg cultuurhistorische waarde kunnen toedichten om genomineerd te worden. Net als de nog bestaande woningen van Volksbelang die rond 1914 zijn gebouwd aan de Bemmelse Papenstraat, de Van der Mondeweg in Haalderen en Boerenhoek in Angeren. En waarom zou je je beperken tot gebouwen? De kolken van Haalderen bijvoorbeeld vertellen een prachtig verhaal over het jammerlijke verleden van dit dorp. En zo zijn er talloze voorbeelden. Dan lijkt de selectie van de 'honderd van Bemmelt' toch wat triviaal. Maar goed, het is een begin.

Een ander, onverwacht probleem was dat enkele monumenten onvindbaar waren. In dit geval ging het om drie grenspalen die vanwege de dijkverbeteringwerkzaamheden bij Doornenburg tijdelijk waren weggehaald. We wisten in eerste instantie niet of ze eigenlijk wel teruggeplaatst zouden worden, maar bij navraag bleek dat toch wel het geval. Ze zouden zelfs een nieuw likje verf krijgen. Ons probleem was dus opgelost, maar niet voor de fotograaf. Hij kreeg geen kans de palen in situ op de gevoelige plaat vast te leggen. En omdat toch alle monumenten gefotografeerd moesten worden, is besloten dat dan maar op de bouwplaats te doen. De opname van twee grenspalen op een aanhanger is dubbel uniek: het is de enige foto met twee

monumenten, die bovendien niet op hun normale plaats staan. Het is een koddig gezicht, maar gelukkig niet storend voor het totaalbeeld en dus een goede oplossing.

Ook voor de fotograaf liep niet alles van een leien dakje. Zo waren de grenspalen spoorloos en zag hij deze voormalige varkensschuur aan voor de veldoven die een paar honderd meter verder verscholen lag tussen het groen.

Bronnen

Voor het vergaren van de nodige kennis hebben wij in overleg met de opdrachtgever een strategie uitgestippeld. Een eerste optie was om bij alle monumentenbezitters langs te gaan en die te interviewen. Maar praktisch gezien bleek dat onmogelijk: een interview neemt al snel een dagdeel in beslag en als je honderd interviews dan ook nog moet uitwerken, ben je alleen daarmee al minstens een half jaar zoet. Wat bovendien nog geen garantie biedt voor een betrouwbare en zinvolle inhoud, want de meeste oorspronkelijke bewoners van de monumenten zijn allang verhuisd. Die zou je dan ook moeten opsporen en interviewen...

We hebben gekozen voor een drievoudige aanpak. Allereerst hebben we een uitgebreid literatuuronderzoek gedaan: het uitpluizen van alles wat over de gemeente Bemmeloord is geschreven. En dat is heel wat! Vervolgens hebben we mensen geïnterviewd die veel van de streek of het dorp weten: plaatselijke verhalenvertellers, soms zelfs wandelende encyclopedieën. Waar we vervolgens nog informatie te kort kwamen, hebben we contact gezocht met verschillende bewoners zelf. Tot slot zijn de ruwe teksten nog een keer ter correctie voorgelegd aan een aantal geïnterviewden en een groep correctoren die door de opdrachtgever naar voren zijn geschoven.

Deze vier 'lagen' van informatieverzameling vormen tezamen een werkbaar geheel. Toch ontkom je er niet aan dat er onwaarheden door het vangnet glijpen. Het bekendste voorbeeld is ons oorspronkelijke verhaal over Dorpsstraat 73. Van de huidige bewoners van het pand -dat bekend stond als het café van Kemperman- kregen we in een vroeg stadium enkele gegevens over de bewoningsgeschiedenis. Daarbij voegden ze toe dat de informatie misschien niet hard te maken was, maar dat het grosso modo wel klopte

omdat deze van meerdere kanten was bevestigd. Gewapend met deze gegevens werden vervolgens door ons geïnterviewde Bemmelnaren een beetje voor voldongen feiten geplaatst. Ze herkenden in het verhaal wel een kern van waarheid en gingen ervan uit dat de schrijver het bij het rechte eind had. Zo bleef de oorspronkelijke informatie over Dorpsstraat 73 staan. Gelukkig kwamen er bijtijds enkele onjuistheden aan het licht. De Gelderlander wilde in een aankondiging van het boek haar lezers ook een voorproefje geven van wat voor soort verhalen zij konden verwachten. Er werd gekozen voor het 'smaakvolle' verhaal over Dorpsstraat 73. Twee dochters van mevrouw Bouwman-Kemperman lazen het stukje en belden terstond de Stichting Streekmuseum. Op het allerlaatste moment kon zo nog een aantal onjuiste vermeldingen worden aangepast. Toch blijft het vreemd, hoe 'dorpsroddels' zich kunnen ontwikkelen tot 'waarheden'.

Misverstanden

Voorzichtigheid hebben we ook betracht bij een ander sterk verhaal, dat gaat over de Belg Henri Arthur Kegels. Kegels zou tijdens de Eerste Wereldoorlog in zijn dorp nabij Antwerpen graan hebben geleverd aan de Duitsers. Dat zou echter onder dwang zijn gebeurd, maar de enige die daarvan wist -de burgemeester van het dorp- overleed vóór de bevrijding in 1918. Omdat hij dat zelf niet hard kon maken, verhuisde Kegels op stel en sprong naar Bommel, waar hij zijn intrek nam in de boerderij aan de Dorpsstraat 76. Alhier bouwde de Bommelse Belg een respectvol bestaan op, maar nog steeds is niet iedereen overtuigd van Kegels versie van het verhaal. Hoe het allemaal precies in elkaar steekt, was door ons niet meer te controleren.

Een ander misverstand hield ook lange tijd stand. Dat ging over 'De Eschdoorn' aan de Ressensestraat 1. Hier woonde immers vele jaren burgemeester Willem van Elk, en daarvoor, in de jaren dertig, Arnoud Herckenrath. Daarvoor was het pand in bezit van Ridder De van der Schueren. Een echt burgemeestershuis dus. Maar volgens sommige geïnterviewden woonde burgemeester Karel Ridder De van der Schueren daar helemaal niet, maar op De Kleine Pol aan de Dorpsstraat. Toch was onze informatie onweerlegbaar. Pas heel laat vonden we de oplossing van het raadsel: burgemeester Ridder De van der Schueren, wiens familie afkomstig was uit Den Haag, had een broer die ook in Bommel was komen wonen. En deze broer woonde inderdaad tot 1932 aan de Ressensestraat nummer 1. In dat jaar verkaste hij naar Nijmegen.

Soms speelt het toeval een grote rol bij informatievergaring. Zo raakte één van ons tijdens een toernooi bij de Lentse tennisvereniging per toeval in gesprek met een dame, die een voormalige bewoonster bleek van 'Huize Doornik'. In de daarop volgende uitwisseling van wetenswaardigheden bleek een algemeen aangenomen feit niet waar. Ton Bredie meldt namelijk in zijn gedegen geschiedeniswerk 'Toegang tot het Verleden' dat 'Huize Doornik'

deels gebouwd is met stenen van het voormalige Kasteel Doornik. Volgens de ex-bewoonster was dat niet waar en zat Bredie er helemaal naast. De grote natuurstenen zijn volgens haar gebruikt om de oorlogsschade te herstellen aan de Nijmeegse Sint Stevenskerk. De toren daarvan was immers tijdens het vergissingsbombardement in februari 1944 verwoest. Omdat wij niet in de gelegenheid waren om deze bewering te toetsen, hebben wij beide lezingen in het verhaal opgenomen. Overigens een interessant thema om nog een keer uit te zoeken!

Teveel informatie

Bij het maken van een historisch werk -of het nu een artikel, boek of documentaire is- moet je er van uitgaan dat uiteindelijk maar 10 procent van de verkregen informatie wordt gebruikt. Veel valt dus af. Uiteraard blijft zo wel het leukste en interessantste over, maar het is altijd jammer dat bepaalde informatie er niet inkomt. Zeker in het geval dat de opdracht is beperkt tot 100 monumenten, is er veel 'algemene' informatie die ongebruikt blijft.

Zo konden we niet vertellen over het gekrakeel tussen de burgemeesters van Bommel en Huissen over mogelijke fusies van gemeentes (what's new?). Burgemeester Dony van Huissen wilde in de jaren veertig Angeren en Bergerden inlijven. Als tegenprestatie zou Bommel de gemeente Gendt mogen annexeren. Het werd een zeldzaam genante vertoning, waarbij het gekibbel uitgroeide tot een ambtelijk moddergevecht buiten alle proporties. Eén van de argumenten van Dony was trouwens dat inwoners van Angeren zich toch al meer richtten op Huissen dan op Bommel. Dat werd door de Bommelse burgervader om diplomatieke redenen krachtig bestreden, maar iedereen weet nu dat dat eigenlijk wel waar is. Ook onze geïnterviewden bevestigden dat: het heeft nooit echt geklikt met Bommel. In Angeren hadden ze altijd veel meer op met Haalderen, Doornenburg en natuurlijk Huissen. Als er kermis is in Angeren, is half Huissen er ook. Typisch is ook de oriëntatie op 'de stad': in Angeren is dat Arnhem, in Bommel is dat Nijmegen.

Bommelnaren hebben in Angeren de bijnaam 'kwartjesvolk' of 'regen-jassenvolk'. In Angeren gaat de volgende grap rond: 'In 1995 bij het hoogwater hadden ze in Bommel het eerste het gat dicht. Toen vroeg iedereen: hoe kan dat nu? Daar hebben ze allemaal de regenjas ingegoooid!' Ook andere informatie over de streek konden wij niet kwijt, zoals over Schutterij Gijsbrecht van Aemstel uit Doornenburg en Het Ambacht Haalderen.

Een ander voorbeeld van onverwerkte informatie: tijdens een interview met Bommelaar Leo Reijnen kwamen veel interessante verhalen naar voren over het gebied rond de Heuvel. Reijnen vertelde onder andere over zijn vader, die altijd met paard en wagen naar de Nijmeegse markt ging. Zo ook op 22 februari 1944, de zwartste oorlogsdag in de Gelderse stad. Het toeval wilde dat het paard op die dag op hol sloeg en pas weer in Lent tot bedaren kwam.

Op dat moment vielen in Nijmegen de Amerikaanse bommen. Vader Reijnen keerde terug naar Nijmegen en heeft op die trieste middag lijken moeten stapelen. Uit de verhalen van Reijnen komt vooral naar voren hoe belangrijk paarden tijdens de oorlog waren. Boeren riskeerden er bewust hun leven voor. Zonder een paard was het voor een boer immers niet vol te houden. Bij controles door de Duitsers werden ze angstvallig verstopt in een hooischuur of achter een hooiberg. Nog gevaarlijker werd het toen een aantal boeren uit het gebied rond de Heuvel zich met hun paarden bij de Duitsers moesten melden. Er werd een plan gesmeed waarin een oude vos, die mank liep, de hoofdrol speelde. Dit paard was voor de Duitsers vanwege zijn mankement niet interessant en zou dus ook niet in beslag worden genomen. Driemaal maakte dit paard zijn rondje voor de Duitse officieren, waarbij telkens werd gedaan alsof het een ander paard was. Blijkbaar bevond zich in het groepje officieren geen enkele paardenkenner, anders was deze list vanzelfsprekend ontdekt. Met alle gevolgen van dien.

Verdwenen monumenten

Volgens veel geïnterviewden was het jammer dat inmiddels verdwenen monumenten niet tot ons werkterrein hoorden. Dat vonden wij zelf ook, omdat daar in de literatuur soms smakelijke verhalen over te vinden waren. Zo schrijft de wandeldominee Heldring in 1842 over het Rode Wald in Angeren: *'Het Roode Wald, dat vroeger zeker een oud kasteel is geweest, en nog in zijne grachten ligt, ook bij menschen geheugen valbruggen gehad heeft, zoude zijne naam ontvangen hebben van een zeer bloedig gevecht, hier in een wald of woud plaats gevonden, dat van dáár ook de naam Roode Wald had aangenomen. Wat echter meer van belang was, was zekerlijk de mare [= het verhaal], dat op deze plaats het eerst in het begin der vorige eeuw door den toenmalige bewoner, den Heer van der Palm, de kersen als boomgaard gepoot zijn. Van toen af was de kers een voorwerp van handel en verzending geworden. Zoo heeft Angeren, in het aankweeken dezer heerlijke vrucht, het vaderland eene groote dienst bewezen.'* Van het Rode Wald rest niets anders meer dan de gracht.

Voorts nog wat aardige kleine dingetjes. M.A.W. Engelen, ook predikant, schreef in 1847 in zijn 'Wandelingen door Gelderland en aangrenzende Noord-Brabandsche, Limburgse en Pruisische gewesten' nog iets over het toenmalige onderwijs van Bemmelen: *'De nette school, in de nabijheid van den dijk gelegen, en eene daaraan grenzende onlangs voltooide onderwijzerswoning, duiden ten overvloede aan, dat de zorg voor de zedelijke en verstandelijke ontwikkeling van het opkomend geslacht ook hier als een heilige pligt beschouwd wordt.'*

Van de Bemmelse kerk is een klok, die tijdens het luiden bij hoog water 'ontwee' was geslagen, in 1500 te Kampen vergoten. En over Doornenburg kan nog worden vermeld, dat de oorspronkelijke meubels van de

onderwijzerswoning nog altijd bestaan. Ze zijn destijds samen met de voormalige bewoners verhuisd, maar volgens één van onze geïnterviewden is het testamentair bepaald dat ze ooit zullen terugkeren naar het huis. Ook dit konden we niet checken.

Criminaliteit

Voor hun boek over het Polderdistrict Over-Betuwe hebben Mentink en Van Os oude ambtsrekeningen bestudeerd. Daaruit konden zij concluderen dat er ten tijde van Hertog Arnold (in de 15^e eeuw) ook al behoorlijk wat onfrisse praktijken plaatsvonden. Hun opsomming van delicten (op pagina 70) is zo amusant dat we niet na kunnen laten ze hier letterlijk te citeren. Hoewel ze over de hele Over-Betuwe gaan, moge duidelijk zijn dat een gedeelte ook Bemmels grondgebied betreft: *'Gheryt den Gruter had ene Magersant met de vuist bewerkt en Henric had Gerrit weer gepakt; Herbert Beernts had zijn mes getrokken tegen Ruxken; in Driel was Everyc de smid vermoord en ergens anders Wouter de wever; Heynric van Bryenen Stevens soen had tot drie keer toe grond gestolen; Herman van der Haer liep agressief met een zwaard rond en Gheryt van Andels met een stuk ijzer; gaffels, staken en kannen werden ook geregeld aan hun eigenlijke bestemming onttrokken; in Angeren hield Willem van Duenen zijn vrouw buiten de deur; Jacob den Vryese had een bank uit de kerk gegoooid; Steynken pikte grond waar de peynder beslag op had gelegd; Gheryt Reynars had de kastelein een oplawaai gegeven; Van den Kerchof had in benevelde toestand vuurtje willen stoken op het strooien dak van Ricout Gelenhouwer; Evert Kolbken had een maagd tegen hoeren wille wat ghedaen; in Angeren stiet Engelbert Momme des costers camerdeur open en begon zelf bier te tappen; Rutger van Geckenborch dobbelde met valse stenen en zo ging het maar door. Honderden knokpartijen en elk jaar wel een paar met dodelijke afloop. In Valburg was het zo ver gekomen dat de pastoor zelf Dirc Spronc met een mes te lijf ging en Dirc de priester weer met een kan.'*

Ook troffen we erg fraaie en -letterlijk- bloemrijke beschrijvingen van de Over-Betuwe in een boekje van Van der Ven uit 1910. We hebben daar in het boek slechts enkele citaten van gebruikt. Daarom willen we er graag nog eentje vermelden, die over Haalderen: *'Door de Hoogelandsestraat langs Salands-goed, bereiken wij nu al spoedig het gehucht Haalderen, een typische buurtschap, die voor mij steeds een zeer groote landelijke bekoorlijkheid biedt. Vooral treft mij het vroolijke gezicht van af den hoogen Waaldijk op de te midden van knoestige vruchtboomen, hoogopschietende populieren en ander geboomte gelegen huisjes, die zich heerlijk pittoresk groepeerden om de twee groote kolken, welke juist aan Haalderen zulk eene bijzondere aantrekkelijkheid verschaffen. Ik mag daar graag aan die diepe droomerige kolken zitten peinzen en het door hooge wuivende rietbosschen aansuizelende windje opvangen: ik zie met groote vreugde die huisjes, weerktaatst in het helder water.'*

Tot slot

Tot slot nog een heel ander, onverwacht probleem waar je op kan stuiten bij het onderzoek. Voor informatievergaring moest één van ons naar Huissen en uiteraard gaat het vervoer vanuit Nijmegen in deze dagen voornamelijk per auto. Na een interview aldaar, op een zonnige vrijdagochtend, bleek zijn auto echter verdwenen. Op het eerder rustige pleintje voor de Albert Heijn was het een drukte van belang. Op vrijdag is het namelijk markt en op de plek waar ooit de auto stond, verkochten marktlieden inmiddels luidkeels hun waren. En nu pas vielen de bordjes 'Wegsleeptregeling van kracht' op. Daar sta je dan met een laptop en een zware tas vol boeken, midden in Huissen. Wat nu?

Een vriendelijke dame gaf de interviewer een lift naar het politiebureau, dat aan de andere kant van Huissen ligt. Het bureau bleek gelukkig open, wat niet altijd het geval schijnt te zijn. Kennelijk was de auto weggesleept, maar de opdrachtgever daartoe -de gemeente Huissen- was onbereikbaar. Een telefoontje naar een bekende 'wegsleper' leerde dat de auto in Arnhem af te halen was. Maar hoe moet je je vervoermiddel ophalen, als je daar juist geen beschikking meer over hebt? Gelukkig rijden er bussen, ook in Huissen. Het duurt eventjes, maar na een fikse wandeling en lang wachten, krijg je tenminste wel gratis 'sightseeing' langs de Huissense buitenwijken en de 'brug te ver'. Vele uren later dan gepland -en enkele honderden guldens armer- kon de thuisreis alsnog worden aanvaard. Tja, dat hoort er ook allemaal bij.

Paul van der Heijden en John van Enkevort

Hier gebruikte literatuur:

- Bredie, Ton, Toegang tot het verleden. Bommel 1970.*
Engelen, M.A.W., Wandelingen door Gelderland en aangrenzende Noord-Brabandsche, Limburgse en Pruisische gewesten. Groningen 1847.
Gemeente Bommel. Beschrijving gemeentelijke monumentenlijst, deel 1&2. Gelders Genootschap, z.j.
Heldring, O.G., Wandelingen ter opsporing van Bataafsche en Romeinsche Oudheden, Legendes enz. Amsterdam 1838.
Hemmen, Ferdinand van, Motor van het dorpsleven. Historische schets van de gemeente Bommel 1818-1999. Bommel 2000.
Mentink, G.J. & J. van Os, Over-Betuwe, geschiedenis van een polderland 1327-1977. Zutphen 1985.
Ven, D.J. v.d., Met de Betuwsche stoomtram door de Overbetuwe. VVV Arnhem, 1910.

'Monumentenboek Bommel' is nog verkrijgbaar

Het Monumentenboek Bommel is tot 1 januari 2002 te koop bij de Openbare Bibliotheek in Bommel, prijs f 25,-. Het boek is, ook na genoemde datum nog, eveneens te verkrijgen bij Tandartspraktijk A.R.X.M. Lamée, Deken Dr. Mulderstraat 6/A te Bommel of via de secretaris van de Stichting Streekmuseum Over Betuwe mevrouw C.C.M. Sluiter-de Goey, Oude Postweg 5 te Ressen, tel. 0481-450021.

Een krantenknipsel

Opknop frescowand in bieb Bemmell

Kunstenaar Theo Elfrink werkt beschadigde muurschildering bij

De Gelderl. 9-9-'94
Door onze verslaggever

BEMMEL - In de bibliotheek in Bemmell is gisteren een begin gemaakt met de restauratie van een wandbrede en -hoge muurschildering. De schildering, vervaardigd met de zogenaomde fresco-techniek, is in de loop der jaren beschadigd geraakt.

Zo vertoont de schildering een aantal krassen en is de naam van ene 'Thijs' erin gekrabbeld. Belangrijker is echter dat de onderste rand van de metersbrede frescowand was losgeraakt. Gisteren zijn de resten hiervan weggehaakt en is de rand van een nieuwe stuc-laag voorzien. De kunstenaar Theo Elfrink uit Beek bij Nijmegen zal de schildering bijwerken. Dat is mogelijk geworden door een subsidie van de gemeente Bemmell.

Grootste

Elfrink gaat ervanuit dat de Bemmelse frescowand wellicht de grootste in Nederland is. „Ik heb 't tegenovergestelde tenminste nooit gehoord“, zegt hij. Samen met de Nijmegenaar Jo van Dreumel heeft Elfrink de wand een jaar of zeventien, achttien geleden geschilderd. Een stukadoor uit Eefde, die gespecialiseerd was in het restaureren van muurschilderingen voor monumentenzorg, had vooraf de negen onderlagen aangebracht.

Het bijzondere van fresco's is dat de laatste kalklaag nog nat moet zijn op het moment dat die wordt beschilderd. Het schilderen moet vervolgens binnen enkele uren gebeuren. De Bemmelse fresco is indertijd in een samenspel van de twee kunstenaars gedurende zeven dagen en dus ook in zeven stroken tot stand gekomen.

De twee schilders lieten zich inspireren door de groenteteelt en het groen in de gemeente Bemmell. In de naamloze schildering zijn dan ook tal van groenten, vruchten en bloemen verwerkt. Onder meer vanwege de omvang van de fresco werd in vele kranten en tijdschriften aandacht besteed aan het kunstwerk in de Bemmelse bibliotheek.

Vocht

Elfrink vermoedt dat de combinatie van een binnenmuur met een droge, warmgestookte ruimte de fresco geen goed heeft gedaan.

De schilder Theo Elfrink bevochtigt de onderrand van de fresco in de Bemmelse bibliotheek. Hier komt een nieuwe stuc-laag, waarna over ruim een maand de muurschildering kan worden hersteld.

Foto: Ger Loeffen

De onderlagen moeten het vocht zo lang kunnen vasthouden dat de wand op een gegeven moment versteent en hard wordt als marmer. Op diverse plekken is dat

niet of onvoldoende het geval geweest.

De wand zal overigens niet worden hersteld met de fresco-techniek, maar 'gewoon' worden be-

schilderd en bijgewerkt. Eerst moet de nieuwe stuc-laag hard worden. Over ruim een maand verwacht Elfrink de klus af te ronden.

Uut de ouwe deus

Het fresco

Het knipsel hier mak gewag van het opknappen van het fresco ien de bibeleteek. 't Werk wier gedaon dur Theo Elfrink, die zo'n twintig jaor daorveur de wandschildering, samen mit Jo van Dreumel, gemakt had. Het fresco was ien de loop van de tied beschadigd gerakt en ene Thijs had niet kunnen laoten um zien naam d'r ien te krassen.

Vanaf de bouw van de biebbien 1974 was de grote wandschildering jaorenlang te zien. Ik meen, datter veul mit de kleuren geel en gruuu gewerkt is ien 'n nogal wild motief.

Ienins was 't afgelopen. Al jaoren kiek je nou tegen 'n gries gedien aon, dat de hele muur mit 't fresco bedekt. Ik docht bij mien eigen dat 't wel zund is, zo'n gedien! A'j zo'n kunswerk ien huus heb, mo'j 't ok laoten zien. Wurrum hing daor dan 'n gedien veur?

Ik ging 't vraogen bij de biebbien. De dames van de biebbien zeien mien dat 't 'n praktische reden het. Jaoren gelejen was d'r 'n tentoonstelling van iconen. Tegen de muur mit zo'n fresco kon da niet. Zo wier da gedien daor gehangen um de iconen 'rustig' te kunnen zien.

Geleidelijk aon wier de opstelling ien de biebbien zo, da alles te kort bij de muur steet. Zo'n grote wandschildering het wel ruimte nodig um te kunnen zien. Durrum bleef 't gedien hangen.

Mar d'r is goed nijs. Eind jannewaori geet de biebbien 'n paor weken dicht. Dan wurd de hele ruimte opnij iengericht. D'r kum 'n andere opstelling van de boekenkasten, de leestaofel kum op 'n andere plek en.....**'t grieze gedien geet los!**

Ik bin benijd hoe 't fresco d'r naor zowat dertig jaor uutziet!

Maria Janssen-van Gelder

IJsclub "Steeds Voorwaarts" te Bemmell

Een ijsclub is eigenlijk een merkwaardig fenomeen. Gedurende verreweg het grootste deel van het bestaan merk je er niets van. Want in ons milde klimaat kunnen zomaar jaren achter elkaar winters verstrijken zonder dat er van enig natuurijs sprake is. Maar nauwelijks vriest het enkele nachten of er blijken overal in het land verenigingen actief te worden die schaatsbanen inrichten, het ijs verzorgen en wedstrijden organiseren. In ons werkgebied zien we dat nog regelmatig gebeuren in Haalderen. De Bemmelse ijsclub daarentegen lijkt definitief verdwenen. Voor deze winterse bijdrage over IJsclub "Steeds Voorwaarts" uit Bemmell glijden we in eerste instantie 83 jaar terug in de tijd.

De winter van 1918 op 1919 was er een met een langdurige vorstperiode. Weliswaar was dat een goede zaak voor schaatsliefhebbers. Maar toch zal het gros van de mensen in eerste aanleg helemaal niet zo blij zijn geweest met het koude weer. Immers voedsel en brandstof waren als gevolg van de oorlogsomstandigheden en de mobilisatie nog steeds op de bon en zelfs dan nog uitermate moeilijk te verkrijgen. Vele inwoners van onze dorpen leefden onder erbarmelijke omstandigheden. In de pers verschenen berichten dat boeren alle houten vrachtposten langs wegen en dijken binnenhaalden om te voorkomen dat ze anders spoorloos zouden verdwijnen. De behoefte aan brandstoffen was zo groot dat, volgens de krant, *'zelfs de knotwilgen in zo'n tempo worden opgeruimd, dat het zich laat aanzien dat er niet veel meer zullen overblijven.'*

Kennelijk waren de sombere leefomstandigheden van deze tijd voor sommige ijsclubs aanleiding om verder te gaan dan het bieden van winters vermaak. Dit kunnen we tenminste afleiden uit hetgeen over de Bemmelse IJsclub "Steeds Voorwaarts" werd geschreven in weekblad "De Betuwe" van februari 1919. Op zaterdag 8 februari 1919 bericht deze krant het volgende:

Bemmell. Blijkens onderstaande annonce houdt de IJsclub "Steeds Voorwaarts" alhier a.s. Maandag op haare fraaie banen eenige wedstrijden. De vereeniging kwam onder leiding van den heer Strootman Jr. tot nieuwen bloei en heeft op "de Strang" een baan welke iederen schaatsenliefhebber tot groote tevredenheid moet stemmen. 't Is waarlijk niet teveel gezegd indien we de feestelijk getooide banen van "Steeds Voorwaarts" beschouwen als de mooiste uit den geheelen omtrek waardoor er dan ook steeds een gezellige drukte heerscht. Behalve aan ijsvermaak doet "Steeds Voorwaarts" ook aan philantropie want een eventueel batig saldo komt ten goede aan de armen. Dat dergelijke vereenigingen in alle opzichten gesteund dienen te worden behoeft geen betoog. De toegangsprijzen zijn laag gesteld. Het bestuur bestaat uit de h.h. Rijssenbeek, eere-voorz., Strootman Jr., voorzitter, Peters en Stoffels.

IJclub „Steeds Voorwaarts”
BEMMEL.

Ua en weer dienende a. a.
MAANDAG de volgende wed-
strijden:

- 1 Schoonrijden voor heeren.**
- 2 Schoonrijden voor paren.**
- 3 Hardrijden voor heeren.**
- 4 Hardrijden voor paren.**
- 5 Behendigheidswedstrijd v.**
kinderen beneden 15 jaar.

Aanvang 2 uur.
Aanmelding op de baan.

Zoals blijkt uit bijgaande advertentie waren er in 1919 nog geen afzonderlijke wedstrijden voor dames. Met 'behendigheidswedstrijden' voor kinderen beneden 15 jaar zijn wellicht hardloopwedstrijden op klompen bedoeld. In de krantenverslagen van de activiteiten bij de IJclub van Lent komen we uitslagen van dergelijke wedstrijden tegen. De Betuwe bericht in deze dagen onder meer van schaatswedstrijden te Lent, Oosterhout en Hien (Dodewaard).

Uit: De Betuwe van zaterdag 8 februari 1919 (De Betuwe op microfiche van het Gelders Documentatiecentrum Bibliotheek Arnhem).

In De Betuwe-editie van zaterdag 15 februari 1919 vinden we het volgende verslag van de wedstrijden in Bemmell:

Bemmel. De ijsclub "Steeds Voorwaarts" had Maandag 10 Februari 1919 een wedstrijd uitgeschreven. Hare banen, gelegen op de Strang bij Bemmell boden een vroolijke aanblik. De vlaggen wapperden lustig boven de zwarte menschenmassa en de opgewekte muziek droeg niet weinig bij tot verhooging van de feestvreugde. De banen waren prachtig. Het aantal deelnemers was verrassend groot, zodat het laatste nummer tot de volgende dag moest worden uitgesteld.

De prijzen werden toegekend als volgt:

Schoonrijden voor heeren: 1^e prijs Breunisse, 2^e W.J. Stoffels, 3^e Gerritsen.

Schoonrijden voor paren: 1^e prijs Mej van Aalst en de heer van Ommeren, 2^e Mej Vink en de heer W.A. Vink. 3^e Mej Hofman en de heer van Workum, 4^e Mej I. Arissen en de heer Pierson.

Hardrijden voor heeren (160 M): 1^e prijs Westeneind, 2^e Goris, 3^e Jansen.

Schoonrijden voor heeren ingezetenen van Bemmell: 1^e prijs Stoffels, 2^e Bel, 3^e Pierson, extra prijs jongenheer Rijcken.

Schoonrijden voor paren ingezetenen van Bemmell: 1^e prijs Mej Burgers en de heer Stoffels, 2^e Mej Vink en de heer Pierson, 3^e Mej Arissen en de heer Bel.

Een extra prijs voor het schoonste geheel werd toegekend aan Mej Vink en den heer Pierson.

Na afloop had in het Hotel "de Arend" de prijsuitdeeling plaats. De dag werd besloten met een bal in de zaal Bouwman. Deze dag een buitengewoon geslaagde feestdag te noemen is niet teveel gezegd. Het streven der ijsclub in de armoede te leningen, voorzeker een schoon doel. Dat zij nog lang steeds voorwaarts mag gaan. Steunt ons door onze banen te bezoeken, zoo niet in dit, dan toch in 't volgend seizoen.

Zoals uit de uitslagen valt af te leiden, is van het programma afgeweken. De wedstrijd hardrijden voor paren heeft niet plaatsgevonden. Mogelijk is hier sprake van een fout in de tekst van het programma, want een dergelijke wedstrijd is eigenlijk ook niet zo goed voor te stellen. Daarentegen zijn de andere wedstrijden gesplitst in wedstrijden die voor iedereen toegankelijk zijn en wedstrijden waaraan uitsluitend ingezetenen kunnen deelnemen. Wellicht was de achterliggende reden te voorkomen dat 'buitenstaanders' met te veel prijzen aan de haal zouden gaan. Want dat in ieder geval de betere schaatsers ook aan wedstrijden elders deelnamen, blijkt wel bij het vergelijken van de diverse uitslagen. Overigens valt nog op, dat de verslaggever zich in de laatste regel van zijn verslag min of meer als vertegenwoordiger van de ijsclub kenbaar maakt door te schrijven: Steunt *ons.* enz.

Dat de Bemmelse ijsclub "Steeds Voorwaarts" ook na 1919 nog wedstrijden heeft georganiseerd, is te zien op een foto met onderschrift in De Gelderlander van vrijdag 1 februari 1929. Het opnemen van foto's in de krant gebeurde in die tijd nog vrij weinig. En hoewel nu de kwaliteit van dat plaatje niet meer om over naar huis te schrijven is, hebben we deze toch bij maar op de volgende pagina afgedrukt vanwege de sfeer die eruit spreekt. Nog duidelijk zichtbaar is hoe zich naast individuele schaatsers diverse stelletjes over het ijs bewegen. Op de dijk zien we met een beetje fantasie een paard met ruitje in de richting Doornik gaan.

Ook in De Betuwe van 3 februari 1933 vinden we weer een stuk over de vereniging, die dan abusievelijk (?) "Steeds Vooruit" wordt genoemd:

Maandagmiddag hield de IJclub "Steeds Vooruit" weer haar ijsfeest op de Strang alhier. Niettegenstaande de plotseling ingevallen dooi (het eeuwige noodlot van het Bemmelse ijsfeest), is dit feest tot in de kleinste bijzonderheden prachtig geslaagd. Door de slechte verbinding in verband met de ijsgang op de rivieren, was de opkomst niet zo groot als andere jaren en alleen onze Betuwnaren waren zodoende slechts opgekomen, uitgezonderd een enkele fanatiekeling uit Nijmegen en Arnhem, die liever een uur liepen dan dit feest te missen.

Niettegenstaande de tegenwerking van de natuur was de opkomst bevredigend te noemen en wie gekomen is heeft geen reden tot ontevredenheid gehad. De oude ijsclub had kosten noch moeite gespaard en het ijs was niettegenstaande het daarop staande water zeer goed berijdbaar.

DE IJSWEDSTRIJDEN TE BEMMEL.

De Ijsvereniging te Bommel heeft een schitterende baan aan den Woalddijk. Dinsdag werden er schaatswedstrijden gehouden. — Hierboven geven wij een kiek van de baan vóór den wedstrijd.

Uit: De Gelderlander vrijdag 1 febr. 1929 (CD-Rom Gemeentearchief Nijmegen).

Des avonds om half acht had in de geheel gevulde zaal van Bouwman, nadat de vice-voorzitter het welkomstwoord had gesproken, de prijsuitreiking plaats. De heer A. Herckenrath, de populaire burgemeester van Bommel, overhandigde als eerevoorzitter, na eerst in eenige soevere en treffende woorden het ongeluk van 13 Februari van het vorige jaar te hebben gememoreerd⁷⁾, op de van hem bekende geestige wijze den overwinnaars hun prijzen. En in topvorm was de heer Herckenrath weer, wat bewezen werd door het schaterend gelach en het daverend applaus dat keer op keer door de zaal weerklonk.

⁷⁾ Bedoeld wordt het ijsongeluk op zaterdag 13 februari 1932 in Haalderen waarbij 4 personen verdronken; zie ons kringblad van januari 1997; red.

De uitslag van de wedstrijden was als volgt:

Hardrijden op lange baan: 1. J. Schoonderwald, Bommel; 2. v.d. Boom, Zevenaar; 3. F. Frimar, Nijmegen.

Hardrijden korte baan: 1. A. Havekes, Bommel; 2. W. Stoffels, Bommel; 3. W. Frederiks, Bommel.

Schoonrijden voor paren: 1. H. van Workum met Mej. Hofman, Herveld; 2. A.J. Costermans met Mevr. J.F. Vink, Elst; 3. de Klein met Mej. de Klein, Bommel.

Schoonrijden voor dames: 1. Mej. Geurtsen, Elst; 2. Mej. Hofman, Andelst; 3. Mej. Peters, Doornenburg.

Schoonrijden heeren vrije baan: 1. H. de Sonnaville, Nijmegen; 2. A.J. Costermans, Elst; 3. W. Stoffels, Bommel.

Schoonrijden heeren (ingezetenen): 1. W. Stoffels; 2. Arn. Verweijen; 3. Ant. Havekes, allen te Bommel.

Een extra 1° prijs werd door de jury toegekend aan den 13-jarigen deelnemer Leo van Megen, die een prachtig stel schoonrijdschaatsen daardoor incasseerde.

Schoonrijden voor Seniores: 1. Chr. van Duuren; 2. Th. van Huet; 3. G. van Megen.

Hardrijden voor jongens: A. Elemans; 2. Th. van Huet; 3. G. van Engen; 4. J. Gerritsen; 5. J. Buurman.

Nadat de heer W.Th. Jansen als voorzitter den burgemeester en de jury, bestaande uit de heeren M.A. Vink (Elst), J. van Hasselt (Lent), M. van Korthof (Lent), J. Bel (Bommel) en G. Hermsen (Bommel), had bedankt, werd het feest met een gezellig bal besloten.

Tot zover de krant van 1933. Opvallend is dat in het verslag van deze wedstrijden diverse namen worden vermeld, die ook al in de uitslagen van 1919 voorkomen, zoals Stoffels, Vink, Hofman en Van Workum en Gerritsen.

"Steeds Voorwaarts" is zeker ook in latere jaren nog actief geweest. Oudere Bommelnaren herinneren zich dat op de baan een tent stond waar je erwtensoep en chocola kon krijgen. Henk Natrop van het Bosch schaatste in die tijd bij de jeugd onder de vijftien in de prijzen. Hij zag zijn prestaties nog met een kleine ham beloond. Prijzen van die aard waren overigens tamelijk algemeen. Hennie Derksen herinnert zich dat in de winter van 1939-1940 ook wedstrijden werden georganiseerd. Het bijzondere hiervan was, dat vele prijzen gingen naar Friese deelnemers. Zij behoorden tot de gemobiliseerde militairen die in die winter in onze streek gelegerd waren.

Voor eventuele bij onze lezers nog aanwezige aanvullende informatie of materiaal over "Steeds Voorwaarts" hou ik mij aanbevolen.

Gerard Sommers

't Is historisch

Beeldenstorm

Natuurlijk ging iedereen in de dertiger jaren op zondag naar de kerk. Bij thuiskomst werd dan de preek uitvoerig becommentarieerd. Vooral als de pastoor of de kapelaan weer eens een vorm van wangedrag of 'wraakroepende zonde' aan de orde had gesteld. De familie wist feilloos aan te geven wie de predikant hierbij op het oog had, en dat de boosdoener de inhoud van die preek 'wel ien zien zak kon stéke'. Vroom waren ze dus wel in die dagen!

Wie hier een zweem van sarcasme meent te bespeuren, zal ik niet tegenspreken. Toch moet worden bedacht dat de mensen oprecht waren in hun opvattingen. Hun geloof in God was rotsvast en hun trouw aan kerk en paus onwankelbaar. Dat geloof manifesteerde zich ook in uiterlijkheden. Zo hingen in de huiskamer bij opa en opoe twee 'schilderijen'. Het ene stelde Christus voor, wijzend op een groot bloedend hart dat op zijn bovenkleed lag. Vanaf de andere prent keek Maria je aan, ook met bloedend hart, dat echter door een pijl werd doorboord.

Verder hing er een ingelijst kruisbeeld achter een bolvormig glas. Meer wandversiering herinner ik mij niet. Maar er was wel meer! Volg maar, door de deur naar het halletje achter de voordeur, onder de ham en de worst door, de trap op. Daar waren de slaapkamers. In een van deze kamers stonden twee grote houten tweepersoonsledikanten. Of beter gezegd, er was één groot ledikant met een tussenschot. Het voeteneind van het eerste bed was hoofdeinde van het tweede. Op tafeltjes en dekenkisten stond een aantal heiligenbeelden.

Zo was er een Heilig-Hart- en een Mariabeeld. Maar ook Sint Jozef, Aloysius en de heilige Theresia ontbraken niet. Al die beelden stonden onder glazen omhulsels die aan uitgerekte kaasstolpen deden denken. Als kind vonden wij dat prachtig.

In de zekerheid dat al die heiligen wel onschendbaar moesten zijn hebben wij ooit de proef op de som genomen. Op een morgen dat we wel wakker waren, maar nog niet mochten opstaan, hebben wij uit verveling die beelden van hun glazen omhulsels ontdaan en vervolgens hun gipsen hoofden een voor een tegen de bedrand geslagen om te zien hoe stevig ze op de romp zaten. De beelden zijn hun leven geëindigd als stoepkrijt.

Van de reacties van mijn grootouders kan ik mij (gelukkig?) niets meer herinneren.

Harrie van Beek

De mensen van de PTT

In de periode die voorafgaat aan de kerst is er een beroepsgroep die het traditioneel erg druk heeft: de postbestellers. Daarom leek het ons aardig om in dit nummer de middenpagina in te ruimen voor het personeel van de posterijen. Zoals u van ons mag verwachten, gebruiken we daarbij een foto van oudere datum. We kregen de foto aangereikt door mevrouw Annie Gusing-Natrop, die ons ook de bijbehorende informatie gaf. Haar overleden echtgenoot Tonny Gusing is een van de gefotografeerde bestellers.

Deze groepsfoto van het voltallige personeel van het Bemmelse postkantoor is ongeveer 55 jaar oud. De foto is gemaakt bij wat nu cafetaria "Moos" is en toen nog het café van Verweijen was. Dit is dus aan de overkant van het postkantoor aan de Dorpsstraat in Bommel. We zien staand van links naar rechts: Thé Rutgers, toen wonende aan het Kattenleger; Tonny Gunsing van de Plak; Wim Huisman uit Haalderen; Wim Lintsen, ook wonende aan het Kattenleger, en Wim van Huet, weer van de Plak. Zittend: Bets van Merwijk, kantoorhulp; Wim van Meurs van het Vossenhol en meneer Keurentjes, de kantoorhouder, die boven het postkantoor aan de Dorpsstraat woonde. De op de foto vriendelijk ogende Keurentjes was een stipte leidinggevende, die je niet bij de voornaam aansprak.

Bij het bestuderen van de foto valt op dat van de postbodes er drie in het officiële zwarte uniform met de glimmend gepoetste koperen knopen zijn gekleed. Bij dat uniform waren ook zwarte schoenen voorgeschreven. Wim Lintsen is gekleed in het groenachtige zomerpak. Tonny Gunsing en Wim van Huet zijn nog geen volwaardige bestellers, maar hulpbestellers. Zij dragen daarom nog geen uniform, maar alleen een pet. Op hun borst is het bij de functie van hulpbesteller behorende insigne bevestigd.

De Bemmelse postbestellers bezorgden ook post in Haalderen. Maar de verste uithoek was wel Schiphol in Huissen. Voor het vervoer was men aangewezen op de fiets. Op dagen dat het sneeuwde of regende was dat zeker geen pretje. De dienstcape moest immers vooral worden gebruikt om de post droog te houden.

De afgebeelde personen bleven allen hun hele werkzame leven in dienst van de PTT. Wim Lintsen werd later nog kantoorhouder in Beek bij Nijmegen, waar hij ook naar toe verhuisde. Tonny Gunsing reed nog vele jaren op de postrein, voordat hij met 40 dienstjaren afscheid nam. Alle personen op de foto zijn inmiddels overleden.

Riek van Huet-van Meurs was getrouwd met postbesteller Wim van Huet en een dochter van de ook op de foto afgebeelde postbode Wim van Meurs. Zij bevestigt dat de sfeer binnen de ploeg in die dagen erg goed was: *"Als een van de bestellers ziek was of om een andere reden zijn ronde niet kon doen, dan namen de anderen dat als vanzelfsprekend en zonder mopperen over."* Een aardige opmerking om deze bijdrage mee af te sluiten.

Met dank aan mevrouw Gunsing.

Gerard Sommers

Excursie naar de hervormde kerk in Elst

Op zaterdagmiddag 10 november hebben zo'n 40 personen aan de excursie naar Elst deelgenomen. De Romeinse tempelresten onder de huidige hervormde kerk stonden ditmaal centraal. Twee rondleiders zorgden voor een onderhoudende en leerzame rondgang door de kerk en langs de resten. Na afloop werd er een kopje koffie geschonken in het Wapen van Elst. Voor hen die er niet bij waren, volgen hierna enkele wetenswaardigheden.

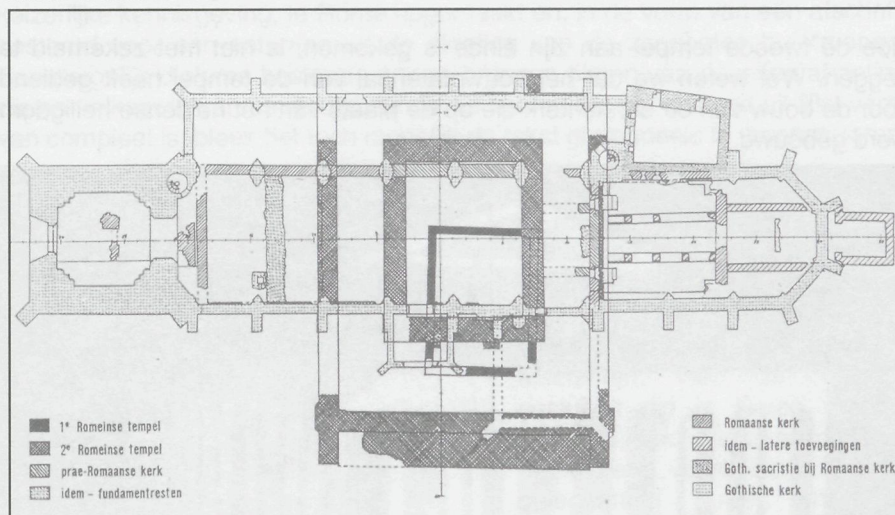
Het begin van de excursie; aandachtig luisteren en kijken in de ruimte onder de toren.

Toen in 1947 sprake was van restauratie van de in 1944 totaal uitgebrande hervormde kerk werd door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek dankbaar van de gelegenheid gebruik gemaakt om een archeologisch onderzoek in te stellen. De opgravingsplattegrond toont, behalve de funderingen van de twee tempels ook de funderingen van een pre-romaanse en romaanse kerk.

De tempels

De resten van de Gallo-Romeinse tempels onder de 15^e eeuwse gotische kerk behoren, tezamen met de Romeinse kelder in de Nijmeegse Gerard Noodtstraat, tot de oudst bekende resten van stenen gebouwen in ons land. De oudste van de twee tempels dateert uit het midden van de eerste eeuw na Christus en werd gebouwd in het centrum van het door Bataven bewoonde gebied, de Betuwe (Insula Batavorum). Hoewel de Bataven ons vooral bekend

zijn als tegenstanders van de Romeinen (de opstand in 60-70 n.Chr.), is er een lange periode geweest waarin beide groepen als bondgenoten naast elkaar leefden.

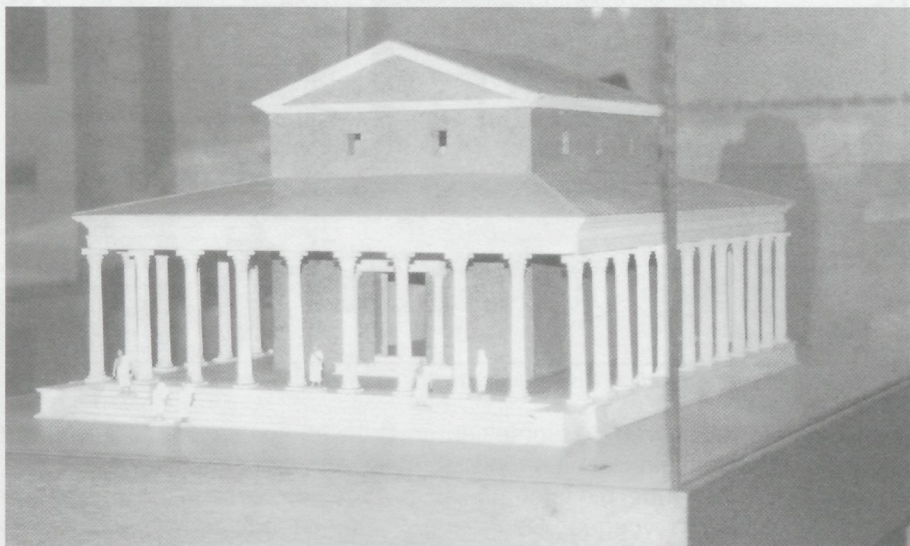
De opgravingsplattegrond uit 1947 geeft inzicht in de verschillende bouwstadia.

De bijzondere relatie van de Romeinen en Bataven komt vroeg tot uiting. Er wordt verondersteld dat Bataven rond 30-40 voor Chr. deel uitmaakten van de lijfwacht van Octavianus, die later als keizer Augustus de Lage Landen bij het Romeinse imperium voegde. De goede verstandhouding, waaraan vooral economische en militaire motieven ten grondslag lagen, blijkt onder meer uit de bouw van de tempels. Deze tempels waren de heiligdommen van de inheemse bevolking maar zijn gebouwd door of met hulp van de Romeinen. Dit laatste wordt opgemaakt uit de voor de bouw gebruikte stenen (afkomstig uit het Rijn- en Moezelgebied), uit de aangebrachte Romeinse wand-schilderingen en uit de drie bij elkaar in een kuil aangetroffen schedels van en varken, een schaap en een rund -het zogenaamde suovetaurilia-offer- een reinigingsoffer dat samenhangt met de bouw van de tweede tempel.

De eerste tempel (afmetingen grondplan 11.60 x 7.80 meter) was geen lang leven beschoren en is bij de opstand verwoest. Nog geen tien jaar later werd begonnen met de bouw van een tweede, nog groter, heiligdom (afmetingen grondplan 30.90 x 23.10 meter). Rondom de op een podium gelegen cella (rechthoekige centrale ruimte) bevond zich een omliggende galerij met een zuilengalerij die aan de zuidzijde via een trap bereikbaar was. De hoogte van de cella wordt geschat op zo'n 15 meter. Wie er in werd vereerd, weten we niet. Wel weten we dat de tempel in de 3^e eeuw na Chr. zijn functie verloor. In die periode werd de Romeinse grensverdediging langzamerhand opgeruimd en namen de Franken de plaats in van de Bataven. In de 4^e eeuw was er wel

sprake van enige rust in de gebieden langs de grens maar vinden regelmatig invallen van de Franken plaats. Nadat Keulen in 459 n.Chr. in handen van de Franken komt, valt het doek voor de Romeinse overheersing in onze streken.

Hoe de tweede tempel aan zijn einde is gekomen, is niet met zekerheid te zeggen. Wel weten we dat het bouw materiaal van de tempel heeft gediend voor de bouw van de eerste kerk die op de plaats van het heidense heiligdom werd gebouwd.

De maquette van de tweede tempel: de figuren op de voorgrond bieden de geïnteresseerde toeschouwer enig houvast bij het afleiden van de afmetingen.

Deze eerste zaalkerk (waarschijnlijk 8e eeuw) had de vorm van een éénbeukig schip met een versmald recht gesloten koor. In de 10e eeuw werd de kerk vergroot. De kerk werd zowel aan de oost- als de westzijde verlengd. Tevens werd aan de oostzijde een onderaardse kapel aangelegd. Na weer een verbouwing in de 11e eeuw werd vervolgens in de 14e eeuw een sacristie aan de romaanse kerk gebouwd, terwijl in de 15^e eeuw de romaanse kerk heeft plaatsgemaakt voor een gotische met toren. Alleen de 14^e eeuwse sacristie bleef bewaard.

Achter in de kerk zijn enkele objecten uitgesteld: verschillende bouwfragmenten, een reconstructie van een wandschildering, de schedels van de geofferde dieren, een maquette van de tweede Gallo-Romeinse tempel en een replica van (een fragment van) een Romeins militair diploma. Het origineel werd in 1988 door een amateur-archeoloog in een sloot in Elst-Lienden gevonden, zo lezen wij in het ons uitgereikte informatieblad.

troepen staan onder bevel van de stadhouder van de provincie; volgens het diploma Trajanus zelf.

Blijkens de tekst op de bronzen plaat was de veteraan voor wie dit diploma bestemd was een Bataaf, dus afkomstig uit de Betuwe of directe omgeving. Zijn vrouw was ook Bataafs. Hun namen stonden op het diploma maar ontbreken helaas op het bewaard gebleven fragment. Dat is ook het geval met de namen van hun beide kinderen, zeer waarschijnlijk dochters. De Bataafse veteraan had 25 jaar gediend bij een eenheid van de ruitserij, de 'ala Batavorum'.

Er zijn nu drie militaire diploma's in Nederland bekend, alle (zeer) fragmentair. Het exemplaar uit Elst voegt veel nieuwe feiten toe aan onze kennis, met name wat betreft de samenstelling van de hulptroepen in onze provincie op het einde van de eerste eeuw.

Marc Kocken

Verder lezen: J. Bogaers, De Gallo-Romeinse tempels te Elst in de Over-Betuwe, 's-Gravenhage 1955; J. Bogaers, Een eeuwenoude cultusplaats, Elst 1990; L. Swinkels e.a., Een leven te paard, Nijmegen 1995 (tentoonstellingscatalogus Museum G.M. Kam)

Oud archiefmateriaal

Het is 1934, een van de crisisjaren, de jaren van de lange rijen wachtenden voor de stempellokalen, de jaren van de werkverschaffing. De tijden zijn wat dat betreft werkelijk zorgelijk en burgemeester Herckenrath reist met eigen auto naar 's-Gravenhage om de loonnormen voor de werkverschaffing te bespreken. Hij brengt daarbij een dubbeltje per kilometer in rekening bij de gemeente. De tweede ambtenaar ter gemeente, de heer J.W.F. Wieland, wordt agent arbeidsbemiddeling.

En er wordt gewerkt. Wie in de werkverschaffing zit, verdient f 2,- per werkdag van negen uren. Er is werk rond het veer bij Pannerden, er gaan arbeiders naar Ooij om te werken aan de verzwarende van de *Ooijischen Bandijk en Erlecomschen Dam*. De werkzaamheden ter verbetering van de Bemmelse Zeeg ad f 2.549,50 werden door de Grontmij betaald. Steenfabriek Bommel kreeg een stevige subsidie, waarschijnlijk omdat daar ook de werkgelegenheid bij gebaat was.

Maar het meest spectaculair voor ons gebied was wel de aanleg van een nieuwe aarden baan voor de nieuwe weg in Haalderen, die dwars door een

van de kolken liep. De uitvoerder, 'werkbaas' genoemd, was de heer M.R. Bouwman. Hij had 59 man in dienst. Er waren diverse grondaankopen voor aanleg en verbreding van de weg. Bij steenfabriek Bemmeler werd een zanddepot ingericht. Verscheidene bomen langs de weg moesten worden gekapt. Dat werk werd uitgevoerd door de heren G.B. Teunissen, B.H. van Meurs, J. Alofs, G.W. Teunissen en B.E. Teunissen.

Ondanks al deze arbeidsintensieve projecten en ondanks het vele werk aan de Krakkevelsestraat in Angeren, de Stationsweg in Ressen, de beklinking van de afrit van de Waaldijk bij Tap (tegenover 'De Arend') en de beklinking van de Plaksestraat, waren er nog 68 werklozen in de gemeente. Die kregen steun uitbetaald. Dat was niet voor allen gelijk. De bedragen liepen van f 2,34 tot f 10,- per week. Mogelijk was dat afhankelijk van de gezinssituatie, maar dat vermelden de stukken niet.

Ondertussen moderniseerde de maatschappij en dat had zijn weerspiegeling op het dagelijks leven. De Maatschappij voor Internationale Draad Omroep (MIDO) vraagt een vergunning aan voor de radiodistributie in onze dorpen. Alle ambtenaren krijgen een verhoging van hun salaris om de voor het eerst verplichte pensioenbijdrage te kunnen betalen.

De autobus doet zijn intrede: gemeentebode W.H. Derksen reist per bus voor allerlei gemeentelijke boodschappen naar Arnhem en naar Nijmegen. Het gemeentebestuur schaft voor 75 cent een brochure van 80 pagina's aan, getiteld *nieuwe verkeersborden en nieuwe teekens tot regeling van het verkeer*. De straatverlichting werd uitgebreid en er werd zes cent per kilowatt betaald aan de elektriciteitsmaatschappij.

Er gebeurden ook nare dingen. Zo luidden de klokken bij de begrafenis van ZKH Prins Hendrik der Nederlanden en betaalde de gemeente een bijdrage van f 5,56 aan de vereniging van burgemeesters en secretarissen voor een krans voor HM Koningin-moeder (Emma).

Joop Verburg

De laatste kans

Een mooi kerstpakket gehad? Maar u mist die prachtige kalender? En dat, terwijl u er na al die jaren eigenlijk wel gewoon van uit was gegaan dat uw werkgever daar wel weer voor zou zorgen! Tja....., niet alle verandering is vooruitgang. Maar wellicht heeft u geluk en is er nog eentje te koop. Bel Joop Verburg (461603): mogelijk komt het dan toch nog goed.

In Bemmél stond een huis, dat later in Gendt stond

Van Oude Kerkhof naar Langstraat

De ansicht hierboven vormde de aanleiding voor dit artikel. Het Bemmelse huis in deze vaste rubriek van ons kringblad is deze keer het ouderlijke huis van Jeanette Colijn: de houten woning vlakbij de hervormde kerk op het Oude Kerkhof. Zij had de ansichtkaart ooit in haar bezit maar is deze kwijtgeraakt en nu was ze er al weer een tijdje naar op zoek. Via contacten bij de Historische Kring Gendt kwam ze op haar zoektocht bij ons terecht en na enig speurwerk konden we de betreffende foto achterhalen in de ansichtencollectie van ons kringlid de heer A. Rensen. Er bleek een aardig verhaal aan vast te zitten.

Het huis, dat op de foto vóór de hervormde kerk staat, werd in het voorjaar van 1954 gebouwd voor de heer A. Colijn. Colijn kwam uit een familie van klompenmakers uit het Brabantse Dussen. Hij wilde graag het ouderlijke huis uit en had daarom op een functie ver van huis bij Rijkswaterstaat gesolliciteerd. Daar was hij aangenomen als lierbediende ten behoeve van het onderdeel Speciale Werken. Hij werkte in de Bemmelse polder aan de met veel geheimhouding omgeven aanleg van defensiewerken in en rond de Waal. Die vormden onderdeel van de IJssellinie; een ingenieus plan dat er in voorzag via stuwen in de rivieren overstromingen te bewerkstelligen en zo een eventuele opmars van Russische tanks af te stoppen. Dat 'nationale belang' zou ook kunnen verklaren waarom Colijn een, weliswaar tijdelijke, vergunning kreeg om juist op deze bijzondere plaats in het oude hart van Bemmél zijn

woning te bouwen. Of dat laatste zo was, kunnen we de heer Colijn helaas niet meer vragen: hij is in 1986 overleden.

RIJKSWATERSTAAT DIENST SPECIALE WERKEN			
ARNHEM, BOURCHUIJSTRAAT 16 TEL. 24241			
Aan			
de Heer A. Colijn,			
te			
D U S S E N.			
Cornse Buitenkade 6.			
UW KENMERK:	UW BRIEF VAN:	ONS KENMERK:	2901
		ARNDHEM:	17 Sept. 1953.
ONDERWERP:	BILADEN: TERUG NIEUW		
Sollicitatie.			
Ten vervolge op mijn brief van 20 Augustus 1953, Nr. 2505, deel ik U mede, dat U met ingang van 16 September 1953 te werk bent gesteld bij de Rijkswaterstaat, Dienst Speciale Werken, in de functie van lierbadiende te Hijnwegen. De Heer J. Phoeelich, Opsichter van de Rijkswaterstaat te Hijnwegen is terzake ingelicht. Uw bruto-salaris bedraagt f. 294.-- per maand. Ik heb aan de Directie van het Hollandsch Aannemersbedrijf Zanen Verstoep N.V. verzocht Uw rentekaart aan mijn Dienst te doen toekomen.			
Voor het Hoofd van Dienst, De Bureauchef,			
<i>[Handwritten signature]</i>			
Verzoeks bij Uw antwoord (in vout) ons kenmerk en datum te vermelden en slechts één onderwerp in één brief te behandelen.		Getypt:	Gecoll:

In deze brief werd de indiensttreding bij Rijkswaterstaat aan de heer Colijn bevestigd.

Direct na hun huwelijk betrokken de heer en mevrouw Colijn het huis in Bemmél. Mevrouw Colijn was afkomstig uit Kaatsheuvel. Met hun Brabantse accent waren Colijn en zijn vrouw een beetje 'buitenlander' in Bemmél. Ook Jeanette heeft dat gevoel nog wel enigszins gehad. Toch gaf het wonen op het Oude Kerkhof in die tijd door de beslotenheid, rust en de sociale controle in de directe omgeving haar vooral een gevoel van geborgenheid.

Jeanette werd in 1959 geboren. Haar zus Wilhelmine is van 1955. Ook haar broer Pieter werd, in 1964, nog op het Oude Kerkhof geboren. Jeanette

herinnert zich dat haar moeder in de strenge winter van 1963 zwanger was en dat ze om warm te blijven de matrassen naar de woonkamer brachten. Dan sliepen ze daar met zijn allen rond de brandende kachel.

Op deze helaas wat onscherpe foto zien we de trotse ouders Colijn met dochter Jeanette, gehuld in een fraaie doopjurk. Rechts op de foto zien we dominee Plooi.

Vader Colijn verzorgde op verzoek van de dominee het opwinden van het uurwerk van de kerkklok. Om die reden had hij een sleutel van de kerk. In periodes waarin het erg koud was, zoals in de winter van 1963, bevroor de waterleiding in het houten huisje. Dan werd water gehaald in de kerk. Colijn schrok er ook niet voor terug af en toe een touwtje te spannen in de kerk om daar gauw wat was te laten drogen. En nadat hij had ontdekt hoe je het orgel aan de gang kon krijgen, zat hij daar weleens stiekem achter, al kon hij maar één psalm spelen. Dan gingen alle registers open. Meer dan eens moest hij later dominee Plooi bezweren, dat die het toch echt verkeerd gehoord moest hebben. Er kon toch niemand bij het orgel komen.....

In de loop van 1958 had Colijn zijn baan bij Rijkswaterstaat opgezegd. Hij begon toen voor zichzelf als 'scharensliep'. In een schuurtje, dat hij achter het huis had gebouwd, startte hij een bedrijf dat zich bezighield met het slijpen en repareren van grasmaaiers en dergelijke. Met een busje haalde hij die apparaten op, globaal in het gebied in en rond de steden Arnhem en Nijmegen. Voor het gezin Colijn was het ondernemerschap van vader niet altijd een onverdeeld genoegen, vooral niet op die dagen dat hij door de kou de schuur uit werd gejaagd en zijn werkzaamheden in de verwarmde woonkamer verrichtte..... De klantenkring breidde zich snel uit. En met het toenemen van de omvang van het bedrijf, nam ook de druk toe om te verhuizen naar een meer geschikte locatie.

De voorzijde van de woning van de familie Colijn. Het houten huis was donkerrood geschilderd. Het geheel was ongeveer 10 meter lang en 5 meter breed.

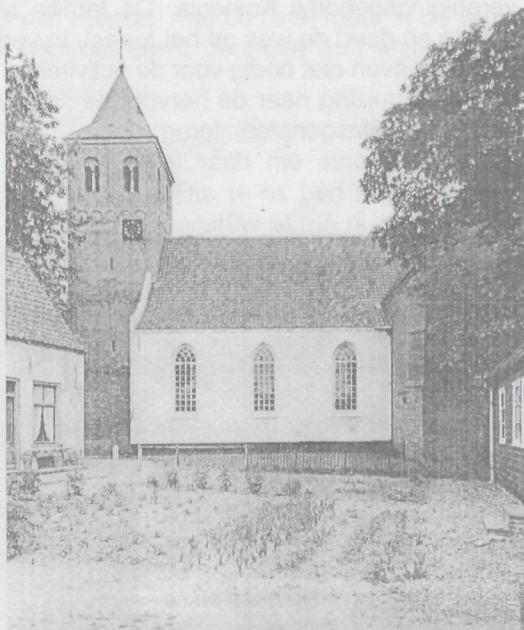
De werkplaats van Colijn bevond zich in een houten schuurtje achter het huis.

Toen het moment aanbrak om het bedrijf van het Oude Kerkhof naar elders te verplaatsen, was er in de buurt al het nodige veranderd. Tegenover de woning van Colijn had het huis gestaan waar onder meer de familie Menning en 'tante' An Straatman hebben gewoond. Dat huis was inmiddels gesloopt en op die plaats was de kleuterschool gekomen. Jeanette herinnert zich dat haar moeder daar juffrouw Van der Heijden koffie bracht. Zij was in die tijd te jong om al naar school te mogen, maar ze ging wel graag met moeder mee.

Zoals op de ansicht aan het begin van dit artikel is te zien, stond achter het huis van Colijn aanvankelijk nog de schuur van Houterman, die later eveneens gesloopt werd.

Verder herinnert Jeanette zich nog dat de adressen werden omgenummerd: Oude Kerkhof 86^B werd gewijzigd in Oude Kerkhof 15.

Op de foto hiernaast uit 1958 is vrij redelijk te zien hoe het gebied bij de kerk bebouwd was. Uiterst rechts is nog net de voorgevel te zien van het huis van Colijn. Links zien we het uiteinde van het pand dat kort daarna plaats maakte voor de kleuterschool.

Zoals al eerder werd aangegeven, kon het bedrijf op het Oude Kerkhof niet worden voortgezet. Besloten werd om op het toen nieuwe industrieterrein aan

de Langstraat in Gendt een nieuw bedrijf te bouwen. Omdat voor de financiering daarvan veel geld nodig was, kwam het idee op om het huis van het Oude Kerkhof naar Gendt te verplaatsen en daar bij het nieuwe bedrijf neer te zetten. De gemeente Gendt gaf hiervoor overigens, net als eerder de gemeente Bemmeler, slechts een tijdelijke vergunning af.

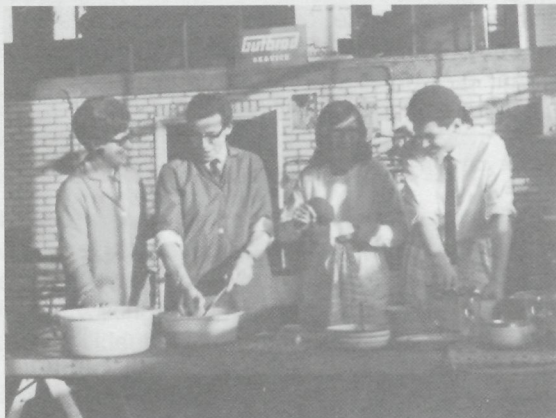
Op een nog nauwelijks afgewerkte kavel, staat hier het moderne en ruime bedrijfspand van Colijn.

In de tijd die nodig was voor het afbreken van het huis in Bemmeler en het opbouwen daarvan in Gendt, vond de familie Colijn onderdak in verenigingsgebouw Koinonia. De familie sliep in de grote zaal en moeder kookte en deed de was op het toneel. In verband met de schoolvakanties was Koinonia even niet nodig voor de activiteiten van de school. Jeanette bleef ook na de verhuizing naar de hervormde school in Bemmeler gaan. En als ze dan met haar klasgenoten terug was in Koinonia om daar te gymmen, dan had ze er altijd weer plezier in om te vertellen dat zij daar nog had gewoond. Sommigen konden het maar moeilijk geloven, maar dat maakte het natuurlijk alleen maar mooier.

Op deze foto uit 1964 is naast het nieuwe bedrijfspand een deel van het houten huis zichtbaar. Bij de verplaatsing was het huis qua indeling gewijzigd. Het toilet was verdwenen....als je naar de wc moest, dan kon dat immers prima in het nieuwe bedrijfspand.

De verhuizing deed Colijn zelf. De spullen werden met de eigen auto's naar Gendt vervoerd. Het bedrijf had inmiddels enkele medewerkers in dienst, die daarbij ook hielpen. Jeanette noemt Joop Rijcken, die later in Bemmeler een eigen zaak begon, Peter Fölker en Geert Rijcken, een neef van Joop.

Bij een feestje in het bedrijf in het begin van 1967 hielpen Peter Fölker (links) en Joop Rijcken met de bediening. Ze werden bijgestaan door hun latere echtgenotes Bep Rijcken-Grobbe (links) en Frieda Fölker-Peek.

De vergunning voor het houten huis liep af en in 1974 werd de woning vervangen door een nieuw woonhuis. Het bedrijf, sinds 1964 een machinehandel, ging na het overlijden van vader Colijn over op zijn zoon Pieter.

Wilhelmien, Jeanette en Pieter gingen na hun verhuizing uit Bemmeler dagelijks op en neer naar Bemmeler naar school; meestal met de fiets, maar in de winter met de bus. Aan haar jeugd in Bemmeler denkt Jeanette met tevredenheid terug. Ook al stonden veel van de beslissingen binnen het gezin in het teken van het opbouwen van het bedrijf, toch was er al vroeg een auto, een telefoon en tv. En het gezin woonde dan wel niet in zo'n luxe woning, maar het was er altijd heel gastvrij.

Op deze foto uit het midden van de jaren vijftig is het huis tegenover dat van Colijn goed te zien. Hier woonden in die tijd de families Menning en Straatman.

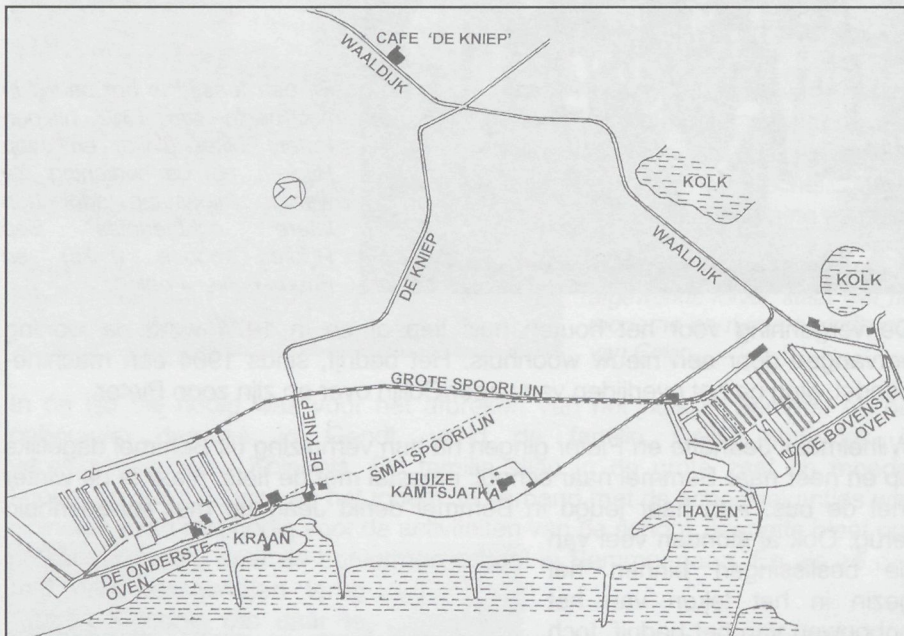

Jeanette woont in Gendt maar als ze in Bemmeler moet zijn, dan kijkt ze nog regelmatig hoe het nu is op het Oude Kerkhof.

Gerard Sommers

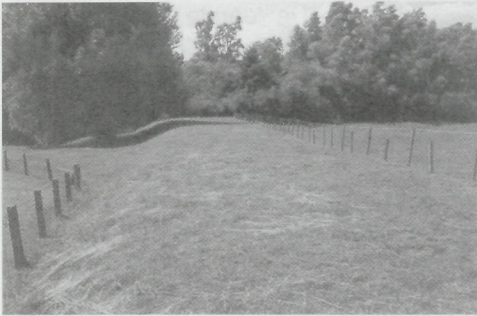
Huize Kamtsjatka

Vroeger stonden er in de polder twee steenfabrieken, die in de volksmond de 'bovenste' en de 'onderste' oven genoemd werden. De 'bovenste oven' stond wat meer stroomopwaarts, terwijl de 'onderste oven' stroomafwaarts lag. Vandaar de benamingen. Van de 'bovenste oven' strekt zich momenteel alleen nog de schoorsteen uit naar de hemel. Het is een industrieel monument. Rook komt er niet meer uit. De 'onderste oven' is nog steeds in gebruik.

Er was vroeger nauwelijks een wegverbinding tussen die twee ovens, hoewel ze dezelfde eigenaar hadden, de familie Ratering Arntz. Wel was een spoorlijn aangelegd waarover eerst puffende stoomlocomotieven en later zware diesels reeksen met klei volgeladen kipwagens vervoerden. Het één meter brede spoor lag op een dijk. Daardoor kon het vervoer van klei nog een poos doorgaan als bij hoog water de polder onderstroomde. Te voet was het ook mogelijk over een pad langs de kleine haven en verderop langs het huis Kamtsjatka van de ene oven naar de andere te gaan. Per auto was dat onmogelijk.

Voor een deel naast het grote spoor was een smaller spoor aangebracht, dat ook beide ovens aandeed. Daarover reden lorries, die door paarden getrokken werden. Het waren meestal jonge mensen, die de paarden menden. Vaak zaten ze er zelf op. De ongeveer tien paarden, die voor dat doel gebruikt werden, graasden in weilanden rondom Kamtsjatka.

Nog is in het landschap de dijk te zien, waarover de stoomlocomotieven hun lasten trokken. Uiteraard werd er overwegend klei getransporteerd. Die werd ook wel uit de rivier gehaald en op de wal gespoten. Daar moest ze dan een tijd blijven liggen om te drogen. Die klei werd weer met andere grond gemengd om een goede samenstelling te krijgen voor het

bakken van de stenen. Vaak werd daartoe ook gebruik gemaakt van het slib, dat werd uitgebaggerd om de haven op diepte te houden. Ook de kleur van de stenen was van die samenstelling afhankelijk. Dikwijls waren er kleurafwijkingen binnen één baksel en de sorteerdere zetten de stenen dan kleur bij kleur bijeen. En tegelijkertijd werd er ook op hardheid gesorteerd.

Bij de bovenste oven was een behoorlijke haven, waar rivierschepen konden laden en lossen. In de winter verlegden de palingvissers, onder andere de families Zwemstra, Brinkman en (later) Moed, hun schepen naar de haven om daar wat meer beschut te liggen. Bij strenge vorst moesten ze dan wel regelmatig het ijs rondom hun schip kapot hakken en verwijderen, opdat hun schepen niet door het ijs beschadigd raakten. Vaak vond men in de haven ook de familie Wegh, die daar met een sleepboot kwam liggen.

Bij de onderste oven was ook iets te zien, dat op een kleine insteehaven leek. Daar stond vroeger ook een kraan. Daarvan liggen de funderingsresten nog steeds bij het strandje aan het water. Dat strandje werd vroeger regelmatig uitgebaggerd, opdat de schepen dicht genoeg aan de wal konden komen voor het laden van de stenen. Nu en dan ging daar wel eens iets mis en duikelde een lading met stenen het water in. Mensen, die met weinig geld een huis wilden bouwen, probeerden die stenen dan wel boven water te krijgen als gratis alternatief.

Ongeveer midden tussen de twee ovens in werd rond 1855 een huis gebouwd door de familie Stadnitski. De heer R.E. Stadnitski was hoogstwaarschijnlijk van Russische komaf en de oven, die hij in de buitenpolder stichtte, kreeg de naam 'Sebastopol'.

De 'eerste steen' van die oven is er nog. Deze draagt het volgende opschrift: *De eerste steen gelegd door J. Stadnitski den 10 november 1855.* De steenbakkerij werd door stoom gedreven, dat wil zeggen, dat de stenen gevormd werden door een machine, die door stoom werd aangedreven. Een echt succes werd het niet, want in 1857, toen de

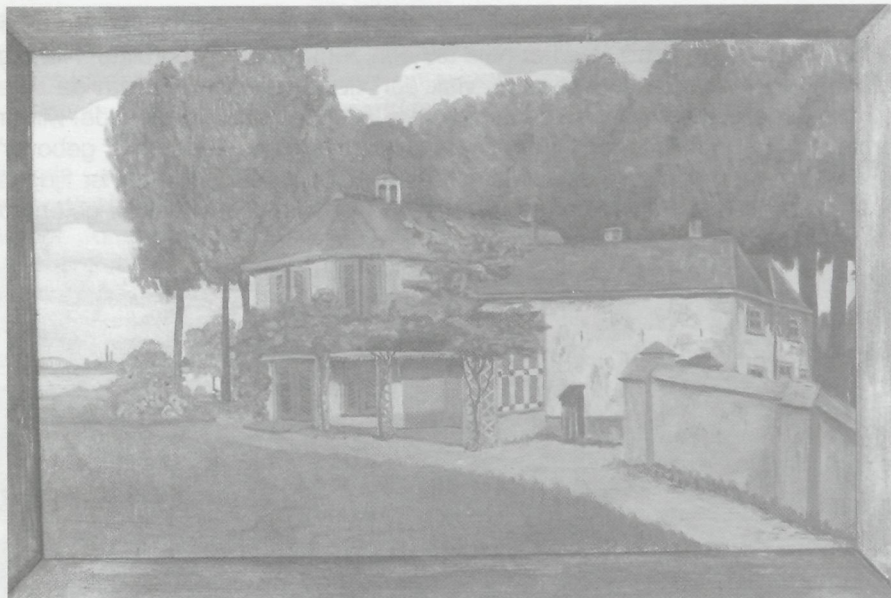
oude veldovens nog *in bloeiende staat verkeerden*, wilde de steenbakkerij van Stadnitski *nog niet aan het doel beantwoorden*. De machinerie werd in 1863 afgebroken en de productie werd gestaakt.

Op de steenoven 'Sebastopol' werkte de heer Frans Derksen als steenovenbaas. Hij werd onder bekenden 'Frans Derksen van de Bastepol' genoemd, een naam die via zijn zoon nog steeds voor zijn kleinzoon Herman Derksen in gebruik is.

Resten van die oven waren in de dertiger jaren nog te vinden ongeveer op de

plek waar 'De Kniep', de toegangsweg naar de onderste oven, uitkwam op het voetpad vanaf Kamtsjatka. Naar alle waarschijnlijkheid heeft de heer Stadnitski, die meerdere Russen in dienst had, de naam Kamtsjatka aan het huis gegeven. Kamtsjatka is een schiereiland aan de Beringzee, in het uiterste oosten van Siberië, een vrij groot gebied met een woeste natuur en wel zestig vulkanen. Of Stadnitski enige affiniteit had met deze regio is niet bekend.

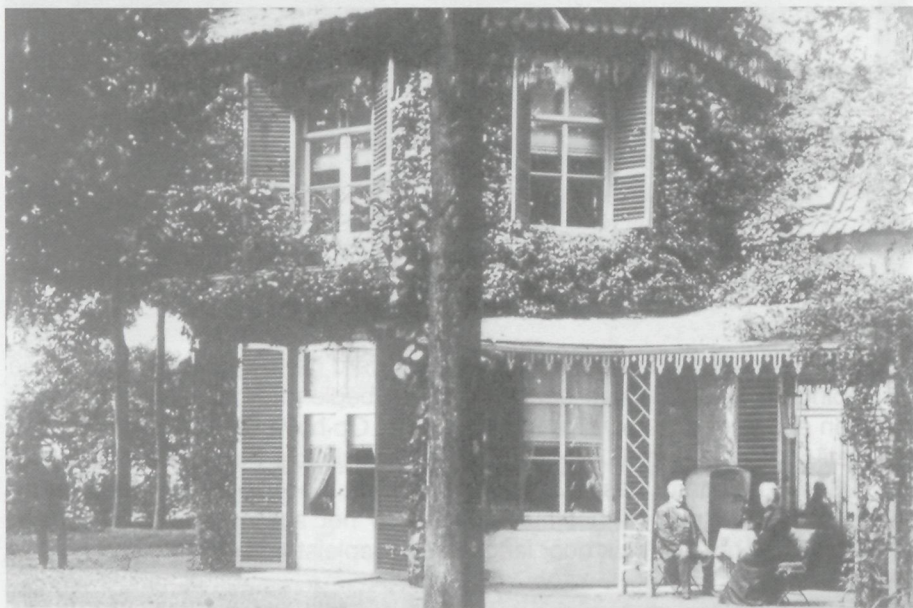
Het huis, dat door de bewoners 'het gebouw' werd genoemd, bestond uit twee verdiepingen. Daaraan was een wat lagere bediendewoning vastgebouwd, waarvan een gedeelte nog bij het huis hoorde. Op bovenstaande foto van een schilderij, gemaakt door B. Spenkelink uit Nijverdal die hier in de mobilisatie-tijd 1939-40 gelegerd was, is dat goed te zien. Een gedeelte van de witte aanbouw hoorde nog bij het huis. Dat is op het schilderij te zien aan de veranda. Die loopt een stuk door langs het witgepleisterde deel.

Er lag een weg, die van de dijk rechtstreeks naar het huis Kamtsjatka voerde. Halverwege kruisten de sporen de weg en daar lag aan de linkerkant een locomotievenloods. Tot aan het huis was die weg voor auto's berijdbaar. Vanaf daar kon men over een pad te voet verder naar de

onderste oven. Een andere weg, 'De Kniep' genaamd, verbond de onderste oven met de dijk. Die weg dankte zijn naam aan het café 'De Kniep', dat aan de Waaldijk lag. Die weg was redelijk geschikt om er met vrachtwagens over te rijden. Bij hoog water lag 'De Kniep' evenwel al snel onder water. Men reed dan over de uitweg van Kamtsjatka naar het huis en parkeerde daar de auto. Te voet ging men dan verder. Een vracht stenen halen ging dan natuurlijk niet.

Het huis werd gewoonlijk alleen gedurende de zomermaanden bewoond door de familie Ratering Arntz, die het huis als een zomerverblijf gebruikte. Het lag natuurlijk op een schitterende plek, vlak aan de rivier en midden in de vrije natuur. Tegelijkertijd waren ze dan dicht bij hun fabrieken. In de winter verbleven ze in Nijmegen. Vanaf de twintiger jaren stond 'het gebouw' zodoende regelmatig leeg en het is natuurlijk niet verwonderlijk, dat er tijdens de mobilisatie van 1939-40 ongeveer vijftien Nederlandse militairen gelegerd werden als grens- en rivierbewaking.

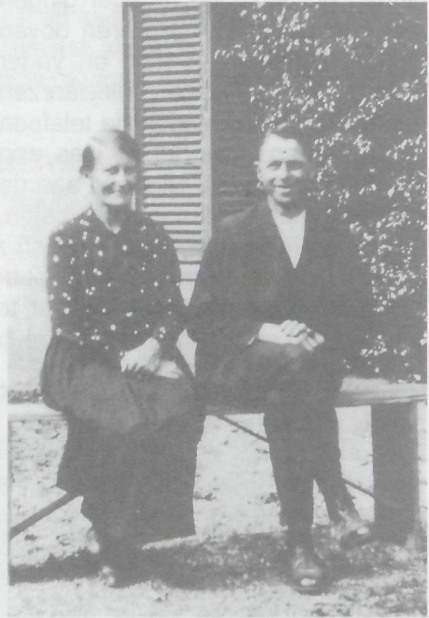
Links zien we de heer W.J.M. Arntz, rechts zijn grootvader de heer Blees en zijn moeder mevrouw C. Arntz-Blees voor het huis onder de veranda. Pas via Koninklijk Besluit van 8 december 1917 kwam de naam Ratering bij de familienaam Arntz.

De muur, die op de voorgrond van het schilderij te zien is, staat er nog. Die komt uit bij het koetshuis met paardenstalling, dat er ook nog staat, zij het met een andere bestemming. Alleen is de rieten kap daarvan vervangen door een pannendak.

Achter het huis lag een zeskantige kippenschuur, waar oorspronkelijk explosieven werden opgeslagen. Soms waren in de oven grote hoeveelheden stenen aan elkaar gebakken. Die konden alleen met behulp van springstoffen losgemaakt worden. Achter de schuur lag een onderkelderd prieel, dat ingebed was in een systeem van paden en nagemaakte rotspartijen, die de tuin vorm gaven. Voor het maken van die rotspartijen werden veelal 'onkels', stenen misbaksels, gebruikt. De onderkeldering van het prieel was opslag-

plaats voor tuingereedschap. Langs de voorzijde en langs het pad dat naar de onderste oven voerde, werd de tuin afgescheiden door een smeedijzeren hek. Langs de andere zijden van het ongeveer vierkante, iets verhoogde terrein van ongeveer 70 bij 70 meter stond een dichte meidoornhaag.

In de witte aangebouwde woning woonde sinds 1920 de familie De Bruin: Vader Johannes de Bruin en moeder Wilhelmina Maria Rieken samen met hun negen kinderen. Het was een mooie plek om te wonen en er was van alles te beleven. Vooral als het hoog water werd, vaak tot plezier van de kinderen en tot ongemak van de ouders. Met hoog water konden de kinderen meestal niet naar school. Soms probeerden de kinderen stiekem geultjes in de zomerdijk te graven, om het water te helpen over de kade te komen, zodat ze niet naar school hoefden. Als het zich liet aanzien dat het hoge water langer zou duren dan een paar dagen, werden de oudste kinderen 'uitbesteed'. Ze gingen dan logeren bij familie.

Het eerste teken dat er hoog water op komst was, zag je bij de spoorlijn. Daar werden dan vrachten stenen naar de bovenste oven gereden, omdat die met vrachtwagens langer bereikbaar bleef bij hoog water dan de onderste oven. De volgende aanwijzing was, dat onder het huis, onder wat toen een kantoor was, de gemetselde kelder vol water kwam te staan. Van tevoren werden dan de opgeslagen levensmiddelen naar boven gehaald. Dat gebeurde via een gemetselde trap die in de gang uitkwam en met een luik kon worden afgesloten. Daarna verhuisde men eenvoudig naar boven. Ach, hoog water duurde meestal niet erg lang. Het hoorde bij het wonen in de polder.

De grotere kinderen moesten toch maar naar school en later naar hun werk en er moesten natuurlijk ook boodschappen gedaan worden. Dan ging men per roeiboot. Dat was niet altijd even eenvoudig. Soms was er dusdanig slecht weer of zelfs storm, dat niemand durfde te varen. Maar de jongens van Zwemstra, die met hun boot in de haven lagen, durfden vrijwel alles. Zij voeren eerst via de bovenste oven naar de dijk en gingen dan in Haalderen boodschappen halen voor de hele gemeenschap. Terug voeren ze via de Waal naar Kamtsjatka, waar ze de boodschappen afleverden.

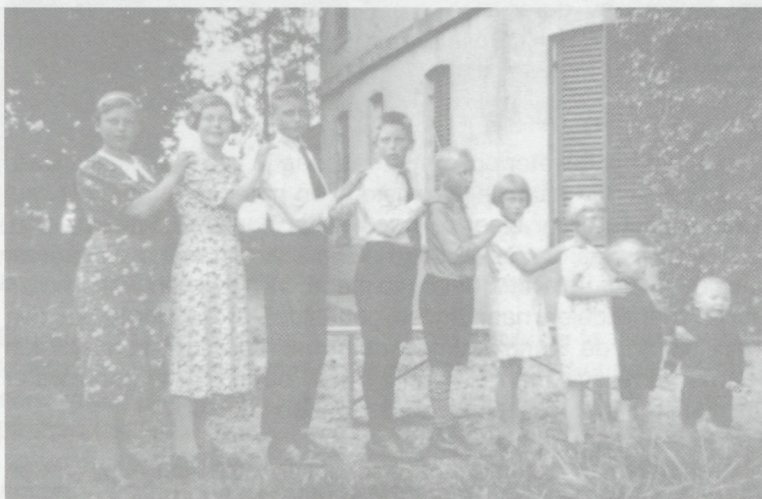
Vanaf links: J. de Bruin, K. Ratering Arntz en J. Ratering Arntz.

In 1926 was het bijzonder hoog water. Het water kwam het huis binnen en vader en moeder gingen met hun (toen) vier kinderen boven wonen. De telefoon ging en vader moest zijn lange lieslaarzen aantrekken om beneden de telefoon op te nemen. Aan de lijn was een oom uit Groesbeek. Hij bood aan de kinderen met een boot op te halen.

Dat werd afgesproken. Moeder zag ze aankomen. Maar door het slechte weer en de harde wind schommelde het bootje vervaarlijk en moeder weigerde haar kroost op deze manier in gevaar te brengen! De volgende dag, bij rustiger weer, kwam oom terug en nam de kinderen alsnog mee.

Het hoge water was inderdaad best wel gevaarlijk. Er kon over de weg een stevige stroming staan en al stond het water maar tien of twintig centimeter boven de weg, je moest niet proberen er overheen te fietsen, want de stroming schoof eenvoudig de wielen onder je weg.

*Van
links
naar
rechts:
Truus,
Nellie,
Koos,
Wim,
Jan,
Miep,
Dinie,
Gerrit en
Antoon.*

Op zondag 25 februari 1940 gebeurde er iets verschrikkelijks. Nadat men in Haalderen naar de mis was geweest, werden de schaatsen ondergebonden. Gedeelten van de polder waren ondergelopen en intussen dichtgevroren en de bewoners van Kamtsjatka konden bij wijze van spreken in huis de schaatsen al onderbinden. De zestienjarige zoon Koos de Bruin bond samen met twee broers ook de ijzers onder en ging een baantje trekken. Hij zag het

wak, waarschijnlijk een oude kalkput, niet en schaatste er in. De beide broers en een paar soldaten, die aan de kant toekeken, holden naar huis om vader te roepen. Die rende het ijs op om te proberen zijn zoon te redden. Helaas kwam ook hij in het afbrokkelende ijs van het wak terecht. Intussen waren baas Dekeling en smid Willems ter plaatse gekomen met planken en zij wisten de vader, die nog enig teken van leven gaf, op de kant te brengen. De zoon, die intussen door zijn vriend Sjaak Willems uit het water was gehaald, was al overleden. Het toepassen van kunstmatige ademhaling mocht helaas niet baten, zodat ook de vader overleed.

Het was landelijk in het nieuws en koningin Wilhelmina gaf aan burgemeester W. van Elk opdracht om naar het getroffen gezin in Haalderen te gaan. *Hoogstderzelver deelneming werd aan de weduwe betuigd bij het smartelijk verlies, terwijl de burgemeester mede opdracht kreeg nog nader te informeren en H.M. van alles op de hoogte te brengen,* schreef 'De Betuwe' op 8 maart 1940. Mevrouw De Bruin bleef met acht kinderen achter.

Van links naar rechts: Wim, Miep, mevrouw De Bruin, Gerrit, Truus, Antoon, Dinie en Jan.

Gedurende de oorlog werd de haven bij de bovenste oven vaak gebruikt door de sleepboot 'Happyneess' ¹⁾ van de familie Nol Wegh. Hij wilde waar enigszins mogelijk niet voor de Duitsers werken en lag daardoor vaak aan de wal. Soms kwamen er Duitse militairen om schepen te vorderen. Meestal was de Haalderense politiemann P.P. Huisman van tevoren op de hoogte. Hij waarschuwde dan de schippers, die tijdelijk ergens anders gingen liggen tot in Haalderen de lucht weer geklaard was.

Twee broers van de heer Wegh, Pius en Dorus, voeren van Rotterdam op Duitsland. In Duitsland konden ze kolen bunkeren voor hun stoomaandrijving. Bij Lobith werd even aangelegd voor de douane en dan werd Nol Wegh opgebeld. Die voer dan de rivier op en laadde een flinke hoeveelheid kolen over, die in ruilhandel aan de Haalderense bevolking werd verkocht. De geruilde landbouwproducten, vooral spek, werden dan voor een deel later weer gebruikt in Duitsland om de kraanmachinist, die de kolen laadde, om te kopen.

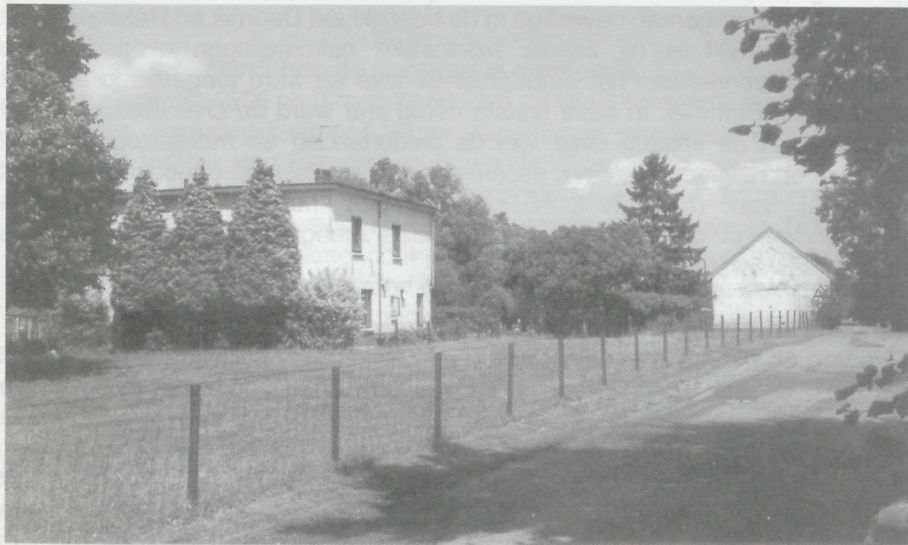
In het koetshuis stond, verborgen onder een laag hooi, de auto van dokter Poell. Hier en daar was een clandestien varken ondergebracht. Verder ging de oorlog hier vrijwel ongemerkt voorbij. Dat zou veranderen, toen na de slag om Arnhem het oorlogsgeweld steeds dichterbij kwam. Verschillende schippers uit Nijmegen zochten een goed heenkomen en dachten die gevonden te hebben in het haventje van de bovenste oven. Daar lag binnen de kortste keren de haven stampvol schepen. Men meende, dat het front wel in hoog tempo langs hen heen zou opschuiven....

Op een zeker moment was de bovenste oven nog in handen van de Duitsers, terwijl de Engelsen zich al in de onderste oven genesteld hadden. Schepen, die in de haven bij de bovenste oven lagen, werden zwaar onder vuur genomen. De laatste schepelingen -de meesten waren al geëvacueerd- hielden zich in witte lakens, in de hoop zo niet beschoten te worden, en vluchtten naar Kamtsjatka. De beschietingen over en weer gingen echter onverminderd door en drie mensen werden dodelijk getroffen. Bij Groenendaal hadden Duitse torpedo's gelegen, die bedoeld waren om de Waalbrug te bestoken. Engelsen hadden dat wapentuig intussen onschadelijk gemaakt. De kisten, waar die torpedo's in gezeten hadden werden gebruikt om de drie overledenen in op te baren. Schippers die direct na de oorlog terug kwamen uit hun evacuatieadres troffen een haven vol kapotgeschoten en gezonken schepen aan....

In het heetst van de strijd kwam de broer van de hoogzwangere mevrouw Dekeling-Looijschelder vragen of mevrouw De Bruin kon komen helpen, want de baby kondigde zich aan en aan een dokter was onder deze omstandigheden niet te komen. De familie Dekeling woonde net even voor de onderste oven aan het einde van 'De Kniep'..... *"Als het moet, dan moet het,"* zei mevrouw De Bruin dapper en ze ging op pad. Door zoveel mogelijk door sloten te kruipen en verder plat op de buik door het gras, lopend waar het kon, werd de woning van de familie Dekeling bereikt. De bevalling verliep uitstekend en er werd een meisje geboren, dat de naam Marga kreeg.

In de oorlog, in 1942, werd 'het gebouw' afgebroken, omdat het in zeer slechte staat was. Er werd een kleinere woning aan de nog bestaande bediendewoning gebouwd. Deze woning werd ongeveer een meter hoger gebouwd. Dat was nodig omdat de gemiddelde waterstand in de Waal hoger was geworden. Deze nieuwe woning kreeg als eerste bewoners de familie Hegeman. De heer Hegeman werkte als tuinman/chauffeur bij de familie Ratering Arntz. Na het vertrek van de familie Hegeman hebben nog verschillende families tijdelijk in het huis gewoond. We noemen de families Verhagen en Willems. Na de oorlog, in de zestiger jaren werd deze woning na het vertrek van de laatste bewoners snel afgebroken om te voorkomen dat zich daar krakers zouden nestelen.

Nadat de laatste van de familie De Bruin de bediendewoning verliet in 1954, was het ook daar een komen en gaan van verschillende bewoners. In 1963 werd de bediendewoning helemaal verbouwd. Het dubbele dak werd verwijderd en de muren werden een stuk opgemetseld. De woning kreeg een plat dak. De heer A.B. van Sommeren kreeg, omdat hij op de steenfabriek werkte, de woning aangeboden en hij trok daar in met zijn vrouw M.G. van Sommeren- van Gemert. Zij wonen er nog steeds.

Nu staat er nog alleen de sterk verbouwde bediendewoning, die inmiddels de naam 'Marietonhoeve' draagt en ook geen bediendewoning meer is, de oude muur en het koetshuis. Een nieuwe toegangsweg loopt via de gesloten en afgebroken bovenste oven. Het is een onderdeel van de indertijd aangelegde defensieweg. De oude toegangsweg is nog steeds te zien, doordat hij iets boven het veld uitsteekt en gemarkeerd is door heiningpaaltjes. Een klein stukje van de kruisende dijk waarop vroeger stoomlocomotieven hun vrachten trokken, ligt er ook nog. Het landschap is er nog steeds adembenemend.

Met dank aan mevrouw M.W. Lamers-de Bruin, de heer W.J. de Bruin, de familie Willems en Janssen en de heer J. Ratering Arntz.

Joop Verburg

Geraadpleegde literatuur: Dr. G.B. Janssen: Stenen en Brood.

Noot 1): De sleepboot 'Happyness' werd gebouwd als 'Lost happyness', maar werd door de familie Wegh verlost van het 'lost'. De gebroeders Pius en Dorus voeren voor de firma Lieven uit 's-Hertogenbosch.

Flitsen uit de geschiedenis van Doornik (7)

De laatste twintig jaar van de heerlijkheid Doornik en Ressen

Watergeweld, oorlogsgeweld en godsdienststrijd

Na het overlijden van Willem van Arenborch Wzn. in 1562 nam zijn broer Otto de voogdij op zich van diens tweejarig zoontje Willem. In 1578 werd de achttienjarige jongeman bevestigd in de heerlijkheid Doornik en Ressen. In het oorlogsjaar 1591 is hij zonder mannelijke nakomelingen overleden. De heerlijkheid verviel aan het ambt Over-Betuwe en werd toegevoegd aan het schoutambt Bemmel. In deze laatste dertig jaar werd de Over-Betuwe direct betrokken in de vrijheidstrijd van de Nederlanden en meegezogen in het politieke en religieuze geweld, escalerend in verwoestend oorlogsgeweld. Tot overmaat van ramp hielden natuurrampen huis. Wat de verarmde plattelanders in die drie decennia hebben meegemaakt, kunnen wij ons nauwelijks voorstellen.

Opstand en oorlog werpen hun schaduw vooruit

Otto van Arenborch is in de regionale en gewestelijke politiek even onbekend als zijn overleden broer Willem. H.D.J. van Schevickhaven vertelt in zijn studie 'Het Huis Doornik en de Heerlijkheid Doornik en Ressen' over amoureuze avontuurtjes van Otto en suggereert dat hij graag een scheve schaats reed. Verder vinden wij de naam van Otto als Heer van Doornik en Ressen in wat ambtelijke stukken. In 1563 was Karel van Lynden in een tijd van toenemende spanningen ambtman/richter/dijkgraaf in de Over-Betuwe geworden (de van Lynden's stammen door huwelijk af van het geslacht Doornic).

Onder keizer Karel V en zijn zoon Philips II, koning van Spanje en Heer van de Nederlanden werden de Over-Betuwse bestuurders en hun collegae in de steden nolens volens meegezogen in de vrijheidstrijd van de Nederlanden die meer en meer het karakter van een godsdienststrijd kreeg. Boeren, pachters en landarbeiders moesten alle zeilen bijzetten om schrijnende armoede buiten de deur te houden. In Arnhem en Nijmegen groeiden ontevredenheid en onrust door de toenemende werkeloosheid en de inflatoire prijsontwikkelingen die armoede en honger voor de bezitlozen tot gevolg hadden.

Het geharrewar over een reformatie ging nog aan de gewone man voorbij. De regenten in de stad en in het ambt stelden zich uiterst verdraagzaam op ondanks de harde plakaten die tegen de 'kettters' werden uitgevaardigd. Nijmegen saboteerde de inquisitie en de jodenvervolging en stond het preken van de nieuwe religie buiten en binnen de stadswallen oogluikend toe. Calvinistische raadsleden werden in de Nijmeegse raad geaccepteerd. Karel van Lynden liet de Elster kapittelheren onder leiding van de hervormings-

gezinde proost Wythenhorst ongemoeid tot die kibbelarijen ontaardden in openlijke geweldpleging van 'binnen- en buitenlands janhagel'. Het hongeroproer in de Vlaamse en Brabantse steden en de hetze tegen de katholieke kerk sloegen over naar tal van Hollandse steden. In Elst richtte deze beeldenbrekerij een flinke ravage aan in de Grote Kerk. Aan Nijmegen ging de beeldenstorm voorbij door het optreden van de katholieke man in de straat. In 1566 hadden de mensen in rivierenland andere zorgen aan hun hoofd.

Natuurgeweld ontwrichtte de agrarische economie

Tussen Kerstmis 1565 en 3 maart 1566 zat de Waal tussen Nijmegen en Lent vast. In die uitzonderlijk strenge winter stapelden ijsschotsen zich op tegen de gevaarlijke bandijk van Bommel en tegen de dijken van Doornik en Lent en schoven er over heen. Toen de dooi eindelijk inviel waren er geen dijkdoorbraken, wel dijkoverlopen door het smeltende dooiwater. De strenge vorst had grote schade aangericht onder de fruitbomen en pas laat, veel te laat, konden de boeren die werden geplaagd door overvloedig kwelwater, met het bewerken van de landerijen beginnen.

Het leek wel of de natuur ook van slag was. In de zomer richtten onweer en slagregens grote schade aan en de torenspits van de Sint Steven in Nijmegen werd door een blikseminslag getroffen. Een jaar later, op 14 juli 1567, hield een hevig onweer huis in de Over-Betuwe en werden oogsten vernield. Op 1 november 1570 maakte de beruchte Allerheiligenvloed duizenden slachtoffers in het westen en noorden van ons land. Het opgestuwde zeewater stroomde tegendraads de rivieren in, verziltte de uiterwaarden en drong door in het kwelwater. Zoveel natuurgeweld konden de mensen niet beheersen en pachtafdrachten kwamen gedeeltelijk binnen of bleven geheel achterwege. En dat juist in een tijd waarin de landslasten de pan uitrezen, want in 1568 was de wrekende ijzeren hertog Alva gekomen met zijn honderdste, twintigste en tiende penning.

Dwingelandij van Alva betekende oorlogsdreiging in de Over-Betuwe

Op 8 juli 1568 was Alva met zijn beruchte zoon Don Frederik neergestreken in Nijmegen in herberg 'De Zwarte Adelaar', zo genoemd naar de tweekoppige adelaar in het stadswapen van de vrije rijksstad Nijmegen. Hij had Spaanse huurlingen meegebracht die door de stad moesten worden onderhouden. Zij moesten de rebellie de kop in drukken en de Nederlanden voorgoed zuiveren van 'ketterse smetten'. Hun komst bracht een vluchtelingenstroom op gang naar (nog) vrije Hollandse steden en naar het Kleefse land waar godsdienstvrijheid was.

De dwingelandij van Alva, die een uniform belastingstelsel wilde invoeren, de lasten van de Spaanse troepen bij de steden in rekening bracht en die een gelijkgeschakeld justitieel apparaat instelde om de gehate plakكاتen te

handhaven, bracht zodanig verzet in de gewesten dat de Oranjes zich aan het hoofd van het gewapende verzet stelden. Op 1 april 1572 verloor Alva 'zijn bril' toen de watergeuzen Den Briel innamen. Vanaf dat moment was de toch al kwijnende handel van Nijmegen met het westen tot 1591 geblokkeerd, wat verdere werkeloosheid in de Waalstad tot gevolg had.

In het voorjaar van 1574 verzamelde Willem van Oranje een leger in de Bommelerwaard om Nijmegen en Arnhem te bedreigen en Lodewijk en Hendrik van Nassau trokken met een leger langs de Maas naar Nijmegen. Maar zij werden door Sancho d'Avila op 14 april 1574 in de slag op de Mookerhei verpletterend verslagen waarbij de beide Nassau's sneuvelen. Op de avond van die veertiende brak in Nijmegen een spontaan volksfeest los omdat de oorlogsdreiging was afgewenteld en daags daarna volgde een plechtig 'Te Deum' in de Stevenskerk.

In de Over-Betuwe haalden de mensen opgelucht adem. De oorlogsdreiging leek voorbij vooral omdat de Oranjes door geldgebrek hun troepen moesten afdanken. Maar ook Alva had problemen met de uitbetaling van zijn huurlingen en dat leidde in 1574 tot een begin van muiterij in Elst. Of de mensen in Ressen, Doornik en Lent te maken hebben gehad met rondtrekkend krijgsvolk en wat de schade daarvan was, vertelt de geschiedenis niet.

Onder de jonge Willem van Arenborch breekt de oorlog uit

In 1578 werd de jonge Willem van Arenborch bevestigd in de heerlijkheid Doornik en Ressen. Pastoor Albert van Lynden van de parochie Doornik en Haalderen was in 1575 opgevolgd door Jan van Lent. Zijn pastoraat duurde volgens de bronnen tot 1577. Mogelijk is in dat jaar het kerkje van Oud Doornik in onbruik geraakt. Van de jonge Willem horen wij in deze periode niets totdat hij in 1591 overleed. Het was stil geworden rond de regenten die met angst en beven, zoals iedereen, de opeenvolgende gebeurtenissen volgden. De dwingelandij van Alva en de weerzinwekkende bloedbaden die Don Frederik aanrichtte plus de terreur van de inquisitie vergrootten het collectieve verzet tegen de Spaanse dwingelandij uitmondend in de Unie van Utrecht in 1579.

Ook Gelder maakte deel uit van dat verbond. In Nijmegen werd de oude strategie van tolerantie en verdraagzaamheid hervat. Maar wat een vrijheidstrijd moest zijn, ontaardde in een godsdienststrijd waarbij iedereen zich moest aansluiten bij de vrijheidslievende nieuwe religie of anders als vijand beschouwd en behandeld werd. In Nijmegen waren de katholieken in het defensief gedreven en onder stadhouder Jan van Nassau kwam er een einde aan de godsdienstvrijheid van de katholieken. In 1580 werden in de Over-Betuwe onder meer de kerken van Oosterhout, Lent, Ressen en Bommel voor de nieuwe eredienst genaast en werden de pastoors verdreven

die zich niet tot de nieuwe religie wensten te bekennen. Het was een regelrechte inbraak in de dorpsgemeenschappen. Voor de ongeletterde plattelanders waren de kerken ontmoetingscentra, waar zij in het huwelijk traden en waar zij hun doden begroeven. Maar ook vergaderplaats van de ommestand, de plaats waar pachten werden betaald, waar ordonnanties van de ambtman werden voorgelezen, waar de werkzaamheden aan de wegen in de buurschap, aan de bandijken en waterlossingssystemen werden verdeeld onder de arbeidsplichtige ingezetenen en waar de klokken luidden en de vuren op de toren werden aangestoken wanneer de Waal dreigde. Dat werd de argeloze plattelanders ontnomen met boosheid van machteloze woede als gevolg.

Die machteloze woede van de plattelanders en van de stedelingen leidde in Nijmegen op 6 maart 1585 tot een volksofstand waarbij het kleine contingent Staatse troepen de stadspoorten werd uitgeknudd, de calvinistische raadsleden werden verdreven en de twee predikanten werden uitgewisseld tegen gevangenen in Arnhem. Nijmegen keerde terug onder het gezag van de Spaanse koning. Oorlog stond voor de deur.

Frontgebied

Het antwoord op de afvalligheid van Nijmegen bleef niet uit. Bliksemsnel werd de noordelijke Waaloever door de Staatse onder controle gebracht. In Huis Doornik kwam een bezetting van enkele tientallen. Tegelijkertijd werd begonnen met de bouw van een schans tegenover Nijmegen die de stad met gescht kon bedreigen en die elke handelsvaart op de Waal onmogelijk zou maken. Voor de mensen in Doornik en Lent betekende het dat de stad voor hun handelsproducten was afgesloten. De mensen uit Doornik en Lent en uit de andere dorpen en buurschappen in de verre omtrek werden gerekwireerd om dag in dag uit mee te werken aan het opwerpen van de hoge wallen en de bastions van de schans en het graven van de beschermende diepe gracht.

De toen al dichte bebouwing langs de Oosterhoutse Dijk en bij de Veerdam werd afgebroken en de bomen werden gerooid om een onbelemmerd schootsveld in een diep glacis¹⁾ te hebben. Vrouwen en kinderen moesten de opgeroepen mannen zo goed en zo kwaad als dat kon vervangen in het boerenbedrijf. Van het noodzakelijke onderhoud van de bandijken en de waterlossingssystemen kwam niets meer terecht. Ook het toezicht daarop ontbrak omdat Karel van Lynden zijn functie als ambtman had neergelegd. Pas na de val van Nijmegen in 1591 kwam er een nieuwe ambtman/richter/dijkgraaf, Johan van Gent, die 'de mantel over de andere schouder had gehangen' zoals ook de van Lynden's en de van Bronckhorsten zouden doen. De Hackfort's bleven katholiek en organiseerden eucharistievieringen in het Huis te Oosterhout.

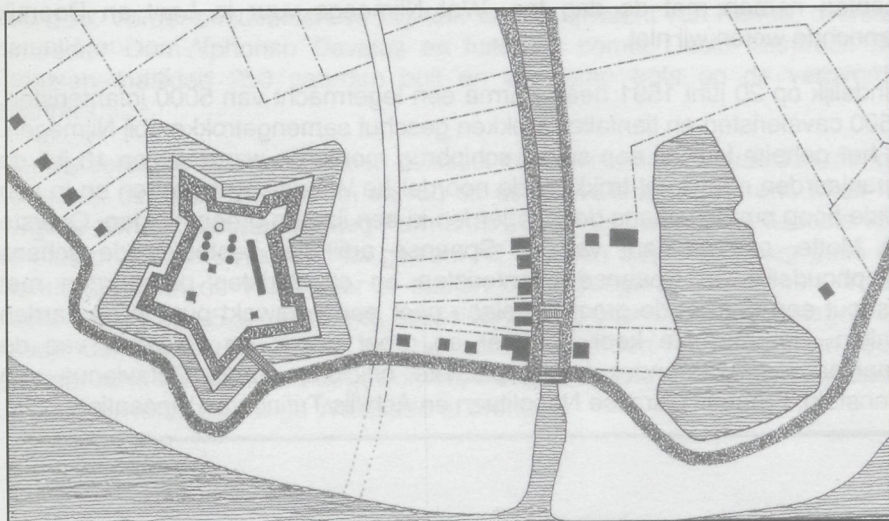
Toen de bouw bijna voltooid was waagden de Nijmegenaren op 23 oktober 1585 met 300 man een aanval op de schans. Zij werden door de kleine

Staatse bezetting in hun aanval gestuit, hun boten werden in de grond geboord en zij vluchtten de Lentse huizen in. Die werden door de Staatse soldaten in brand gestoken om de Nijmegenaren uit te roken. Intussen waren vijf compagnieën Engelse en twee vendels Ierse soldaten, troepen van de Engelse graaf van Leicester, de Staatsen te hulp gekomen. Zij namen de bezetting van de schans over. Vanuit Zevenbergen kwamen Spaanse troepen onder Haultepenne in ijlmarsen naar Nijmegen om de schans te veroveren. De Engelsen wachtten de komst van de Spanjaarden niet af. Teneinde zo weinig mogelijk van Lent intact aan de Spanjaarden over te laten, staken zij de kerken van Lent en Oosterhout in brand en verwoestten het Huis te Lent, dat eerder hoofdkwartier van de Staatse stadhouder Nieuwenaar was geweest. Spaanse troepen infiltreerden in de Over-Betuwe en overvielen de bezetting van Huis Doornik. Daarvan werden 26 personen gewurgd.

Parma adviseerde om de schans nu direct te slechten maar Nijmegen legde een bezetting in de schans. Een strenge winter legde alle krijgsverrichtingen lam en tussen 24 en 30 januari 1586 vormde zich een gevaarlijke ijssdam tussen Nijmegen en Lent die op 30 januari door de Lentse bandijk brak. In het voorjaar verjoegen de Staatsen de kleine Nijmeegse bezetting en brachten de noordelijke Waaloever onder hun controle. Vreemd genoeg lieten zij de schans aan zijn lot over. Dwars door de Betuwe kwam een niemandsland van Zaltbommel door de Neder-Betuwe naar Elst en Angeren. Huissen bleef Kleefs. Prof. Dr. Fr. van der Meer geeft die situatie aan op kaart 37 van zijn 'Atlas van de westerse beschaving'. In 1588 brak de dijk onder Bommel die de Spanjaarden eerder hadden doorgestoken en overstroomde de hele Neder- en Over-Betuwe. In de zomer van 1588 waren er schermutselingen tussen Staatsen en Spanjaarden in Elst waarvan wij de omvang niet kennen. Op 14 augustus 1589 mislukte de aanval van Maarten Schenk op Nijmegen. Nijmegen bleek niet bij verrassing in te nemen concludeerde Prins Maurits die tot stadhouder van Gelder was benoemd. Alleen een langdurig bombardement zou de stad kunnen uitputten was zijn mening.

Het laatste bedrijf

Prins Maurits en zijn chef-staf, graaf Von Hohenlohe, gaven de Heer van Geleyn, gewezen gouverneur van Nijmegen, opdracht tot de snelle bouw van een nieuwe schans Knodsenburg op de Lentse Waaloever. In mei 1590 begonnen honderden arbeidsplichtigen uit de verre omtrek met de enorme grondverplaatsing die nodig was voor de hoge aarden wallen en bastions en met het graven van de brede gracht van 15 voet breed en 9 voet diep. De Spaanse bevelhebber, Graaf van Mansfeld, die Noorddam bij Zevenbergen belegerde brak dat beleg op om de Staatsen van de noordelijke Waaloever te verdrijven. Hij trok op 9 mei over de Waal, vernietigde de Staatse troepenmacht en vernielde de schans. Merkwaardig genoeg trok hij zich daarna terug in het land van Kuyk en liet de Staatsen verder hun gang gaan.

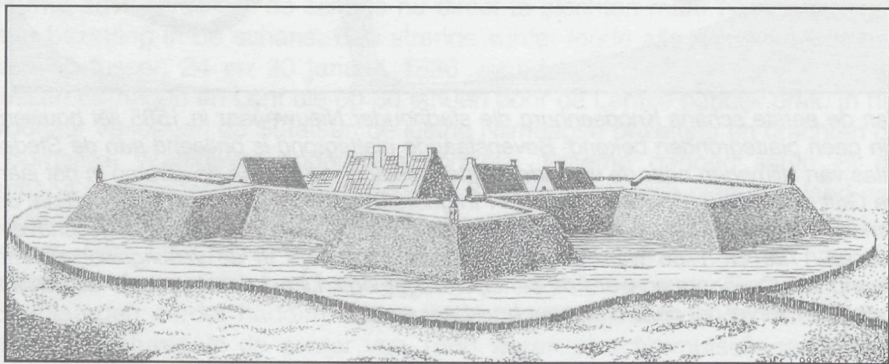
Van de eerste schans Knodsenburg die stadhouder Nieuwenaar in 1585 liet bouwen, zijn geen plattegronden bekend. Bovenstaande plattegrond is ontleend aan de Stede-Atlas van Nijmegen naar de veronderstelde toestand in 1634 na de ijsramp in dat jaar. De Grift en de Griftdijk waren al in 1611 in gebruik genomen. Duidelijk is te zien dat de bandijk voor de voorste bastions en de redan²⁾ ver in de uiterwaarden is geschoven. Tussen 1726 en 1736 werd de schans gereconstrueerd in de vestingswerken van Menno van Coehoorn en werd de bandijk teruggelegd. Direct daarna raakte de schans zodanig in verval dat deze niet meer bruikbaar was.

Opnieuw trokken de arbeidsplichtigen aan het werk en dag en nacht werd er gezwoegd om de schans zo snel mogelijk in staat van verdediging te brengen. Eind juli zijn de werkzaamheden zo ver gevorderd dat de schans van binnenuit kan worden afgebouwd: *op het eynde van de maendt Juli is dese schanse soo wijdt ghebracht, dat men deselve teghen eenen aenloop conde verdedighen; ende met der tijd is sij stercker en hoogher opgebouwt...* De schans werd Knodsenburg genoemd: *Het fort werde Knodsenburg genoemd ten regarde, omdat de borgeren van Nimweghen, als sij murmeerden of oproerich waren, Knodsendraegers genoemd en de knodsen op de straeten plachten te brengen...*³⁾ Hoeveel doden en gewonden onder Spaans geschutvuur op de schans onder de honderden werklieden zijn gevallen, vertellen de annalen niet. Pressing werd deze gedwongen tewerkstelling genoemd.

De schans kreeg een bezetting van 500 geoefende manschappen onder commando van kapitein Gerard de Jonge. De schans werd voor zes maanden uitgerust met wapens, munitie, gereedschappen en leeftocht en met 24 vuurmonden begon De Jonge aan een onophoudelijk bombardement van de stad. Het aantal slachtoffers en de materiële schade van deze bombarde-

menten namen met de dag toe. Wat Nijmeegs vuur in Lent en Doornik aanrichtte weten wij niet.

Eindelijk op 20 juni 1591 heeft Parma een legermacht van 5000 infanteristen, 2500 cavaleristen en tientallen stukken geschut samengetrokken bij Nijmegen. In het geheim laat hij een solide schipbrug monteren waarover op 13 juli de Spanjaarden naar Lent trokken, de noordelijke Waaloever bezetten en in een wijde boog om de schans de belegerden in een ijzeren greep hielden. Overste La Motte, commandant van de Spaanse artillerie, bestookte de schans onophoudelijk en Spaanse infanteristen en cavaleristen probeerden met rijshout een dam in de gracht te slaan naar een verzwakt punt in de aarden wallen. Het mislukte keer op keer en groot waren de verliezen van de Spanjaarden, waaronder hooggeplaatste officieren zoals Octavianus van Mansfeld, Frederik Carasse Napolitaan en Achillis Trifino van Vincention.

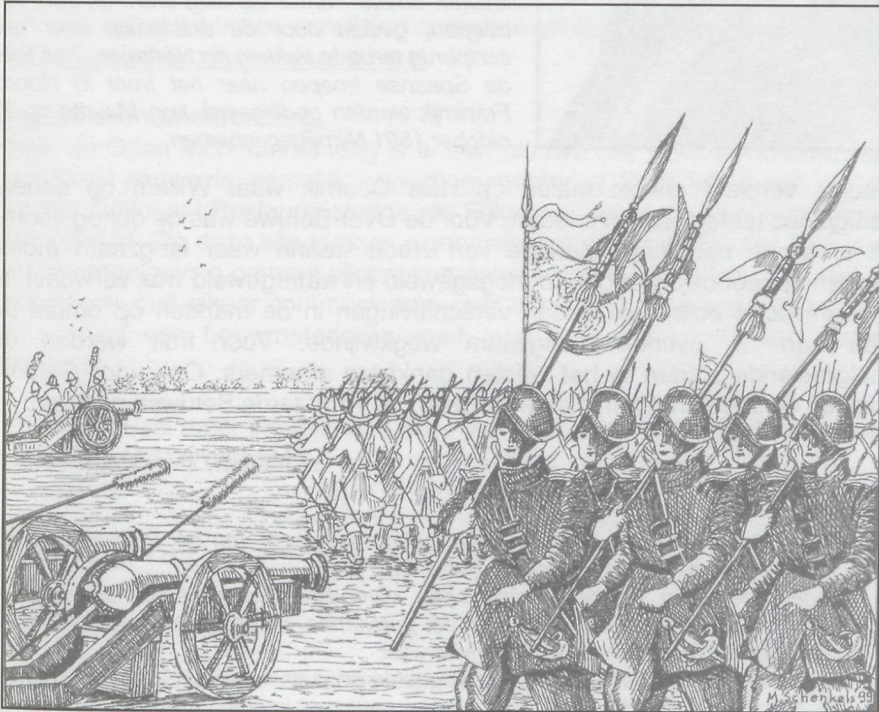
Van de schans Knodsenburg zijn wat reconstructies van de plattegrond bekend en een enkele schets. Bovenstaande schets is ontleend aan de bijlagen bij het vredetraktaat van Nijmegen in 1678.

Door een ijlbode van Gerard de Jonge was prins Maurits gewaarschuwd. Hij brak de bedreiging van Groningen op en trok in geforceerde marsen met zijn hoofdmacht van Steenwijk naar Arnhem. Gebrand op een treffen met Parma om die te verslaan en Nijmegen in te nemen. In Arnhem werd een schipbrug over de Rijn geslagen en met een voorhoede van 1000 infanteristen en 500 cavaleristen trok Maurits naar Ressen om de Spanjaarden uit hun tent te lokken.

Op 24 juli verschenen twee vanen Staatse ruiters in het gezichtsveld van de belegeraars die ogenblikkelijk met tien kornetten cavaleristen de achtervolging inzetten en tussen Ressen en het Visveld in de Staatse hinderlaag liepen. Zestig Spanjaarden sneuvelden, honderdvijftig Spanjaarden werden gevangen genomen. Daaronder de Spaanse kapitein Antonio Paradellio Spanjaert die zwaargewond naar Arnhem werd overgebracht waar hij

overleed. Verder sneuvelden de kapitein van de lijfwacht van Parma, oversteritmeester Don Alphonso Davalos en luitenant comte Decio Manfredi. De Staatsen maakten 250 paarden buit en zij waren trots op de veroverde vaandels.

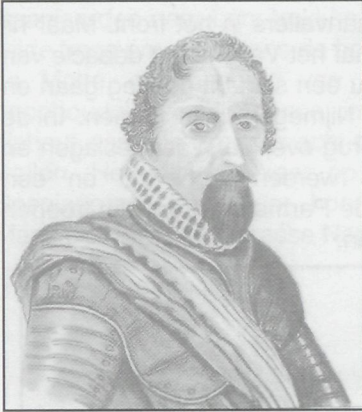
Maurits bereidde zich voor op een definitief treffen met de Spanjaarden met de schans in de flank, de Waal in de rug en de aanvallers in het front. Maar hij vergiste zich in de superstrateeg Parma die vanaf het Valkhof het débacle van de bloem van zijn cavalerie had gezien. Hij zou een slag uit de weg gaan en Maurits beletten de Waal over te steken om Nijmegen in te nemen. In de nacht van 24 op 25 juli werd een brede schipbrug over de Waal geslagen en terwijl de bombardementen op de schans werden verhevigd en een provisorische schans werd opgeworpen, slaagde Parma er in om zijn troepen uit de Betuwe op de veilige Waalkade te brengen.

In de zomer van het jaar 1591 werden Ressen, Doornik en Lent eerst door de Spanjaarden overstroomd en daarna door het krijgsvolk van Maurits. De tekening geeft een indruk van de Staatse troepen.

Toen het licht werd zagen de belegerden dat het beleg was opgebroken. Wel brachten zij de terugtrekkende achterhoede schade toe maar ten koste van hoge eigen verliezen. De krijgslist van Parma was geslaagd. Maurits had zijn

beslissende slag niet gekregen en hij moest wachten tot de troepen van Parma naar het Franse front waren geroepen voor hij de stad kon overmeesteren. Dat was in oktober. Nadat er een schipbrug over de Waal bij Weurt was geslagen omsingelden de Staatsen de stad en op 21 oktober trok Maurits onder een oranje vaandel de stad binnen.

Prins Maurits, de pasbenoemde stadhouder van Gelder, verraste de hertog van Parma tussen Ressen en het Visveld en ontzette de schans. Hij kon evenwel geen slag met de Spanjaarden leveren omdat Parma die slag ontweek door zijn troepen, gedekt door de duisternis, over een schipbrug terug te trekken op Nijmegen. Pas toen de Spaanse troepen naar het front in Noord-Frankrijk werden gedirigeerd, kon Maurits op 21 oktober 1591 Nijmegen innemen.

Maurits verbleef enkele malen op Huis Doornik waar Willem op eenendertigjarige leeftijd was overleden. Voor de Over-Betuwe was de oorlog voorbij en er kwam een lange periode van vrede waarin weer langzaam moest worden opgebouwd wat door oorlogsgeweld en watergeweld was verwoest. In de agrarische economie traden verschuivingen in de markten op omdat de stad aan de overkant langzaam wegwijnde. Voor fruit werden de snelgroeiende steden in het westen dankbare afnemers. Ook voor Gelders spek en Gelderse ham en niet te vergeten de vermaarde Betuwse paarden.

Martien A.G.M. Schenkels

Noten:

- 1) *Glacis: flauw aflopend talud, gelegen buiten de gracht van het vestingwerk, dat vanaf de wal met vuur kan worden bestreken.*
- 2) *Redan: een aan de binnenzijde open verdedigingswerk bestaande uit twee aaneensluitende rechte wallen. In de getekende plattegrond is dat de open 'taartpunt' die in de richting van de rivier wijst.*
- 3) *Het scheldwoord Knodsenburg heeft betrekking op de katholieke volksmenigte die op 25 september 1566, zoo mans als vrouwen met knotsen en ander geweer de protestanten uit de stad verdreven hadden.*

Bronnen:

P. Bor: Historie der Nederlandsche Oorlogen III, De Nassausche Oorloghen (1616) Wilhelm und Maurits, Prinzen van Orangiën, Haar Leven en Bedrijf (1651) Toneel der Steden (1649) Atlas Lent lang vervlogen tijd nr. 7 en Lent lang vervlogen tijd nrs. 1 en 23 en de daarin genoemde relevante bronnen.

Internet wetenswaardigheden

Wijziging adres van de website Historische Kring Bemmel

Helaas heeft de internet-serviceprovider (www.trefpunt.net) begin november pardoos de website van onze kring opgeheven. Bij de verhuizing van www.trefpunt.net naar www.tref.net zijn de websites van de verschillende verenigingen niet meegenomen. Het gevolg is dat we een andere internet-serviceprovider hebben moeten zoeken waar we de website van de kring onder kunnen brengen.

Vanaf het moment dat de serviceprovider stopte, heeft u ons niet meer kunnen bereiken op het bekende adres. Daarnaast werken oude links die verwijzen naar ons internetadres niet meer. Wij vinden dat heel vervelend. Om situaties als deze in de toekomst te voorkomen, hanteren we daarom vanaf nu een vast adres waar een verwijzing naar de eigenlijke website staat. Dit adres is <http://go.to/historischekringbemmel>.

Digitale monumentenzorg

Sinds de Open Monumentendag is er een nieuwe site van monumentenzorg op internet aanwezig, namelijk: www.monumenten.nl. Deze site is een initiatief van het Nationaal Restauratiefonds, de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en het NCM. Op deze site kunnen eigenaren van rijksmonumenten alles over wet- en regelgeving omtrent rijksmonumenten vinden. Ook kunnen bezoekers van de site met elkaar communiceren over actuele onderwerpen, over vraag en aanbod van bouwmaterialen en/of leren van ervaringen van andere eigenaren.

Er zijn nog veel meer interessante sites over monumenten. Kijk hiervoor naar: www.monumenten.pagina.nl.

Adri Stuart

Agenda

Opgespoord Verleden – Archeologie in de Betuweroute

De archeologische opgravingen die sinds 1994 zijn uitgevoerd in het tracé van de Betuweroute hebben een schat aan vondsten en bodeminformatie aan het licht gebracht. De resultaten leveren een belangrijke bijdrage aan het archeologisch onderzoek van Nederland. De opgravingen vertellen verhalen over de levenswijze van de mensen die vroeger woonden in wat nu de Betuweroute is. De verhalen zijn zichtbaar gemaakt in de tentoonstelling 'Opgespoord Verleden', die sinds 23 november langs het tracé van de

Betuweroute reist. Zo krijgen bewoners van de Betuwe de kans om vondsten die in hun omgeving zijn aangetroffen te bekijken. De tentoonstelling is te bezichtigen in buiten opgestelde units. Deze units zullen van 2 tot en met 16 januari 2002 staan opgesteld te Nijmegen, voor het Valkhofmuseum op Kelfkensbos. De tentoonstelling is dag en nacht opengesteld voor publiek.

Tijdens de duur van de tentoonstelling is een ruim dertig pagina's dik boekje met dezelfde titel als de tentoonstelling gratis verkrijgbaar. Op handzaam formaat vindt u daarin tijdlijnen, kaartmateriaal, kleurenfoto's van vondsten en toelichtende teksten die een goed inzicht bieden in hetgeen bij de aanleg van de spoorlijn in archeologisch opzicht aan het licht is gekomen.

Historische Kring Gente

Het programma voor het seizoen 2001-2002 is onlangs openbaar gemaakt. Naast een inmiddels gehouden excursie naar de expositie 'De Gouden Eeuw van Gelre', staat er het volgende op de agenda van onze Gendtse zustervereniging:

- woensdag 16 januari 2002: Een avond waarop *De herinrichting van de Gendtse Waard* centraal staat. De precieze invulling van de avond is nog niet bekend, wel de plaats en tijd: De Leemhof-Blauwe zaal, van 20-22 uur.
- dinsdag 19 maart 2002: Op deze avond is *Genealogie* het onderwerp. Spreker is de bij onze kring ook niet onbekende mevrouw Aben-Nederpeld uit Nijmegen. Zeker een aanrader voor hen die als beginner met familiegeschiedenis aan de gang willen en die haar lezing in Bommel misten. Plaats en tijd: De Leemhof-Blauwe zaal, van 20-22 uur.
- dinsdag 7 mei 2002: Een gevarieerde avond, waarbij zanggroep *Accoord* enige Oudhollandse liederen ten gehore zal brengen, afgewisseld door enkele anekdotes in dialect, verzorgd door Harrie Scholten. Tijd en plaats, ook deze avond: De Leemhof-Blauwe zaal, van 20-22 uur.

Behalve op deze speciale avonden bent u ook welkom op de maandagavond van 20-22 uur in het verenigingsgebouw aan de Markt 20, waar bestuur, leden en andere belangstellenden met streekgeschiedenis aan de gang zijn en waar het altijd een gezellige drukte is.

Historische Kring Doornenburg

De Doornenburgse zustervereniging heeft haar werkavonden voor het eerste deel van 2002 vastgesteld. Deze avonden zijn steeds op woensdag, van 20-22 uur, in zaal 4 van het Ontmoetingscentrum. Het betreft de volgende data: op 9 en 23 januari, 6 en 20 februari, 6 en 20 maart, 3 en 17 april, 1 en 29 mei.

Het bestuur van de Doornenburgse kring roept belangstellenden op eens langs te komen. Iedereen is van harte welkom.

Historische Kring Huessen

De zustervereniging uit Huissen heeft sinds kort een eigen internet-adres. U kunt deze vinden op: <http://hkh.tiscaliweb.nl>.

De wisselexpositie in Stadsmuseum "Hof van Hessen" zal aan het begin van 2002 gewijd zijn aan het leven in Huissen-Zand. Het museum aan de Vierakkerstraat 39 te Huissen is geopend op zaterdag- en zondagmiddag van 13-16.30 uur.

Boeken

'Het zal mij een zorg zijn' – Jaarboek Stichting Tabula Batavorum 2001

De serie Terugblik is de opvolger in boekvorm van het vroegere tijdschrift van de Stichting Tabula Batavorum. In deze stichting werkt een vijftal organisaties op het gebied van de lokale en regionale geschiedenis in de Betuwe samen. In deel 1 was het *Wonen en werken in de Betuwe 1900-2000* het thema. In het op 16 november jl. gepresenteerde deel 2 staan diverse facetten van zorg centraal. Het zijn 14 hoofdstukken geworden in een verzorgde, rijk geïllustreerde uitgave van 170 pagina's, met namenregister.

De artikelen kunnen onderscheiden worden naar de volgende vormen van zorg: institutioneel, kerkelijk, spontaan en particulier. Ze bestrijken de periode van de 18^e tot en met de 20^e eeuw. We lichten enkele hoofdstukken uit het gevarieerde aanbod. Diny Holsbrink-Post was wijkverpleegkundige in Slijk-Ewijk en Oosterhout: zij schreef over de zorg van het Groene Kruis in Slijk-Ewijk en Oosterhout sinds 1910. De voorzitter van de Historische Kring Gente, Geert Visser, schreef over de wijkverpleging door het Wit-Gele Kruis in Gendt. Frans Mientjes uit Valburg beschreef hoe via de armenhuisjes de zorg in zijn woonplaats gestalte kreeg. Beppie van der Heijden wijdde een hoofdstuk aan de rol van de Zusters van de Goddelijke Voorzienigheid in het onderwijs en de ouderenzorg van Lent.

Andere hoofdstukken gaan onder meer over de zorg rond de dijkdoorbraken van 1784, die aan de getroffen burgers na de Tweede Wereldoorlog via de Hulpactie Rode Kruis, over de zorg voor Roomsche kerkgangers in Elst, over het A.A. van Bemmelmuis in Hemmen, over het 'keujesfonds' in Ochten en over de Heldringstichtingen in Zetten, waaraan twee bijdragen zijn gewijd.

Het boek (ISBN 90-806026-2-0) is in de meeste Betuwse boekhandels te koop. De prijs bedraagt f 24,95.

Kerstmis nadert

Voor KERSTMIS en NIEUWJAAR
zijn wij ruim gesorteerd
in :

Kerstmandjes en Kerstbakjes

PRIMULA's OBCONICA

PRIMULA's CINEN S I S

AZALEA's - CYCLAMEN

Diverse soorten VARENS

MOSJES VOOR KERSTKRIBBEN

BLOEMKWEKERIJ en -HANDEL

G. VAN MEGEN
Pas 2 Bemmell

Voor de komende feestdagen

Oude Jenever f 5.55
Dubbel gebed f 5.65
Jonge Jenever, Brandewijn.
Citroen f 4.90
Likeuren, Voorburg
en Schilletje versch. prijzen

J. J. R. NAS

Loostrat 208 - BEMMEL.
Telefoon No. K. 8801-213.

21-12-1948

TE KOOP 20 jonge Hen-
nen, 8 mnd. oud. Wed.
Roelofs, Plak 359 Bemmell
E 36

TE KOOP 60 w. L. Kippen,
br. '46 alle aan de leg. of
40 R. Lland. '47. M. Boer-
boom, Bemmell. 11124

Voor de a.s. Kerstdagen zijn wij ruim gesorteerd in :

Kerstbomen

Bloeiende planten en snijbloemen

Diverse Kerststukjes

Zonder prijsverhoging thuisbezorgen

Bloemisterij Fa. A. TERSTEGEN

16-12-48 BEMMEL — TELEF. K 8801—256

Elster Kwekersveiling RESSEN-BEMMEL

Kerstveiling

OP

WOENSDAG 17 DECEMBER

DES MIDDAGS OM 12 UUR

Zoals wij reeds per circulaire aan de deelnemers
berichten, is er gelegenheid tot bezichtiging
vanaf 's morgens 9 uur. Deze gelegenheid bestaat
ook voor niet-leden en andere belangstellenden

Aanvoer van grote partijen verpakt en onverpakt
FRUIT in de beste kwaliteit, o.a. Jonathans,
Present van Engeland, Cox Orange, Goudrei-
netten, Legipont, Stooferen en Zoete Appelen

DE DIRECTIE

95554

ST. NICOLAAS te BEMMEL.

Vanaf 1 DEC. t.m. 5 DEC. is onze zaak

tot 10 uur n.m. GEOPEND

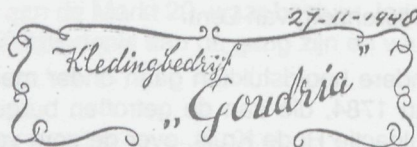
Wij zijn ruim gesorteerd in EAU DE COLOGNE
en PARFUMS in luxe verpakking. — BOLDOOT
zonder inlevering van flacon. — Scheerapparaten
Scheerriemen — Scheerkwasten — Scheerspie-
gels — Erillantine — Sigaretten- en Sigaren-
kokers — Tabakszakken — Aanstekers — Ta-
bakspijpen enz. 94368

ZIE ETALAGE.

ZIE ETALAGE.

Th. Graven - Dorpsstraat 181

TELEFOON 205 29-11-1947 BEMMEL

VOOR

HEREN-
DAMES- en
KINDERKLEDING

W. VAN TURNHOUT

TELEFOON No. 201 — BEMMEL

Historische Kring Bommel

Secretariaat: J. Verburg,
Teselaar 61,
6681 BE Bommel.

Bankrekening: Rabobank Bommel 10.57.26.443

Internetadres: <http://go.to/historischekringbommel>

Samenstelling bestuur:

Tel: (0481-)

Drs. M.H.J.M. Kocken Franciscusstraat 14,
(voorzitter/archeologie) 6681 VT Bommel.

465522

J. Verburg Teselaar 61,
(secretaris) 6681 BE Bommel.

461603

G.J. Sommers De Houtakker 1,
(penningmeester) 6681 CW Bommel.

464933

M.J.P. Janssen-v.Gelder Dorpsstraat 8,
(documentatie) 6681 BN Bommel.

464349

A.B.P.M. Stuart Bakershoeve 106,
(genealogie) 7326 DM Apeldoorn.

055-5410637

Redactie:

De redactie voor deze uitgave werd gevormd door Maria Janssen, Marc Kocken, Gerard Sommers, Adri Stuart en Joop Verburg. Kopij en andere berichten voor de redactie kunnen worden ingeleverd bij de redactieleden.

Lidmaatschap Historische Kring Bommel:

Deze uitgave wordt gratis verspreid onder de leden van de kring. Wilt u ook lid worden, of anderen lid maken: aanmelding kan plaatsvinden bij het secretariaat. De contributie bedraagt € 11,50 (f 25,-) per jaar; tweede en volgende gezinsleden betalen € 4,50 (f 10,-).

